

Anton Lauček:

Schéma a dogma v literatúre II.

Recenzenti: Mgr. Imrich Gazda, PhD.

Prof. PhDr. Eduard Gombala, CSc.

Mgr. Pavel Izrael, PhD.

Úvod

Boľševický prevrat vo februári 1948 a následná vláda „robotníkov a roľníkov“ zasiahli aj literatúru – brachiálna moc nariadila spisovateľom, o čom a ako majú písať: určila témy, ústredných hrdinov literárnych diel, ideové smerovanie a takú „zrozumiteľnosť“ textu, aby bol prístupný širokým masám. Publikovať smeli iba autori verbálne podporujúci politiku komunistickej strany a jej ideológiu. Slovenskí spisovatelia boli vyzývaní nasledovať vtedajšie sovietske vzory, a tak vo svojich knihách začali preferovať aj schému a dogmu. V rámcovej schéme, ktorú možno nájsť prakticky vo všetkých našich výrobných románoch z päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, sa dajú identifikovať tri uzlové diania: príchod hrdinu na miesto činu, kde sa stavia nejaké dielo, prípadne zakladá jednotné roľnícke družstvo; nasleduje boj hrdinu s prírodnými alebo ľudskými prekážkami; víťazstvo hrdinu nad prekážkami spojené so splnením poslania, ktorým ho poverila spoločnosť a komunistická strana. V mene dogmy marxizmu, uplatňovanej v textoch, účinkoval ako neporaziteľný hrdina predstaviteľ „najprogressívnejšej“ robotnícko-roľníckej triedy – jeho víťazstvo v závere diela je vlastne víťazstvom oficiálne presadzovanej ideológie a je zákonité. Schéma a dogma, ktorú mocenská objednávka vlastne vyprovokovala, zasiahla nielen naše výrobné romány z tohto obdobia, ale napríklad aj Mináčovu trilógiu *Generácia*, vychádzajúcu koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov, označenú súdobou kritikou za "prvú prózu skutočného socialistického realizmu".

Socialistický realizmus, operujúci schémou a dogmou od svojich začiatkov, poznačil našu literatúru už v medzivojnovom období, a jeho priekopníci, ako napríklad Peter Jilemnický, si svoje omyly nikdy oficiálne nepriznali. Totalitná moc, ktorá nastúpila po roku 1948, sa im podľa sovietskeho vzoru odmenila výhodami a nadprodukciou pri vydávaní ich prác. V kapitole o návšteve *Literaturnoj gazety* prezrádza František Hečko „možnosti“, aké poskytoval sovietsky režim spisovateľom pri ceste za inšpiráciou – dozvedáme sa, ako vznikali literárne texty na mocenskú objednávku. Podobné „inšpiráciou nabité možnosti“ ponúkala strana a vláda aj našim

autorom. Stratégia takto vznikajúcich textov bola priehľadná, keďže v prvom rade nekriticky slúžili režimu. Mali čitateľov presvedčať o geniálnosti politiky komunistickej strany a jej vrcholových predstaviteľov, o jej práci prinášajúcej blahobyť a šťastie pre obyčajného pracujúceho človeka.

Skutočnú podstatu totalitného režimu, opierajúceho sa o utopickú marxistickú doktrínu, odhalili dejiny. Aj preto sú literárne diela, ktoré v mnohotisícových nákladoch a viacerých vydaniach vychádzali v krajinách tzv. socialistického spoločenstva a oslavovali ku krachu predurčené spoločenské systémy, také zraniteľné.

Kompas v nás - kniha a o hľadání štastia v nesprávnej krajine a v nesprávnej dobe

Tejto knihe Petra Jilemnického (prvé vydanie v roku 1937, posledné, desiate v roku 1978) sa od literárnej kritiky dostalo viacero vyzdvihujúcich hodnotení, bola klasifikovaná ako „vrcholný bod“ spisovateľovej tvorby v období medzi dvoma vojnami. V „súbehu“ *Družstevnej práce* (1937) sa medzi posudzovanými dielami umiestnila na prvom mieste. Komisia ocenila estetické a myšlienkové experimentátorstvo, tvorivú nadväznosť na staršie zdroje umenia, dobovú aktuálnosť, autenticnosť, schopnosť využiť bezprostrednú spisovateľskú skúsenosť a pretaviť ju do moderného umeleckého tvaru. Próza má síce „celistvý charakter románového pásma“ (Pišút, 1984, s. 506), ale kompozičné postupy, ktoré Jilemnický použil, pripomínajú viac novelistickú alebo poviedkovú tvorbu - nie román, ako sa to často označovalo v školskej praxi. V rozhovore pre *Slovenskú politiku* z 19. 12. 1937 aj sám autor priznáva „nezvyklú stavbu knihy“ i svoje úvahy, skôr ako text položil na papier, či „nestvoríť jednotiacich hrdinov pre všetky tri hlavné kapitoly“. Napokon zostal pri pôvodnom pláne s nádejou, že mu nebude nik „pripisovať neschopnosť skĺbiť normálny románový dej a stavbu“, lebo už predtým dokázal, že dobrý román napísať vie (napríklad *Víťazný pád* - pozn. A.L.). Jilemnický do textu často vstupuje, zúčastňuje sa rozhovorov, komentuje vypočuté, je lyrizujúci, metaforizujúci, filozofujúci, psychologizujúci, ale aj ideologizujúci. V knihe nájdeme tri rozsiahlejšie prózy novelistického charakteru (*O dvoch bratoch, z ktorých prvý druhého vôbec nepoznal, Prípady Evy Burdovej, ktorej chceli zahatiť cestu k láske, O Interhelpe a o krajanoch, ktorí museli stratiť domov, lebo hľadali štastie v práci*) a tri kratšie poviedky (*O tom, ako sa platilo za ovce ľudskou krvou, O láske, ktorá bola ťažkým bremenom v časoch, keď sa spievala ľúbostná pieseň Sahaesa, O tom, ako Osetínci bojovali za svoju domovinu*). Jednotlivé sujetové útvary sú voľne spájané jedno až dvojstranovými textami, filozoficky ladenými, posúvajúcimi (ako kompas) čitateľove úvahy „správnym“ smerom.

Peter Jilemnický, jeden z najexponovanejších propagátorov metódy socialistického realizmu v medzivojnovom období (v päťdesiatych rokoch odporúčaný našim spisovateľom ako vzor) odišiel do vtedajšieho Sovietskeho zväzu v roku 1926 spolu s vysťahovalcami, ktorí v Kirgizsku založili družstvo Interhelpo. Prežil tu s nimi ako učiteľ celý rok. Postavy z jeho knihy, emigranti z bývalej prvej ČSR, nenašli v rodnom kraji prácu, preto „s určitým srdom opúšťali svoj domov“ (Jilemnický, 1978, s. 375) a tešili sa, lebo putovali „do Ruska, na slobodu“ (Jilemnický, 1978, s. 334). (Tu je potrebné kvôli objektívnosti pripomenúť, že do toho „Ruska“, v ktorom po roku 1924 zosilnela moc OGPU - Spojenej štátnej politickej správy masívne zneužívanej na prenasledovanie a zavražďovanie obyvateľstva. Plán rozsiahlej industrializácie skrachoval, podobne dopadla aj politika núteného výkupu obilia. Sľubovaný materiálny blahobyť sa ukázal ako fikcia, katastrofálny nedostatok základných životných potrieb dramaticky stúpil, v dôsledku hladomoru sa množili prípady ľudozrúctva. Nekvalifikovaná a živelná stalinistická politika si žiadne chyby nepriznávala, preto sa hľadali „záškodníci a sabotéri“ medzi nevinnými ľuďmi. „Rozkulačovanie“, masové zatýkanie, výpovede získané mučením a hrozbami represie voči rodine obžalovaného a státisíce rozsudkov smrti v zinscenovaných procesoch desili obyvateľov. Pojmy, ako právo, spravodlivosť, demokracia a sloboda sa stali prázdny a ich, hoci len verbálni používatelia, dokonca podozrivými.) Práve k týmto rokom sa viažu príbehy protagonistov knihy *Kompas v nás*, získané, podľa autorovho vyjadrenia, jeho osobnou skúsenosťou. Pohľad na vtedajšie pomery v krajine značne deformuje Jilemnického príklon k ideálom bolševickej revolúcie, treba preto v rámci kritického reflexie uvažovať, nakoľko je v súčasnosti myšlienkové a etické posolstvo tohto diela aktuálne.

Prvú poviedku *O tom, ako sa platilo za ovce ľudskou krvou* profiluje autentické rozprávanie starca (jeho meno je Toto) o živote na Kaukaze v minulosti. V zápase proti nečestným boháčom, ako bol Džedželav a jeho rodina, zástancovia pravdy zakaždým prehrali. Totovi sa poriadky, prichádzajúce do jeho kaukazskej vlasti so sovietskym režimom nepáčia, lebo „rody nedbajú svojej cti... a od starca nikto rady neprijme“ (Jilemnický, 1978, s. 25), ale priznáva, že v novej spoločnosti by chamtivec

podobný Džedželavovi „*musel kamsi utiecť... a hnali by ho pred súd*“ (Jilemnický, 1978, s. 25). Výhrady starého muža, ako sa čitateľovi naznačuje, sú vlastne irelevantné a v konfrontácii s paušálnou spravodlivosťou pre všetkých, ktorú priniesla nová vláda, vyznievajú malicherne.

Novelistický útvar *O dvoch bratoch, z ktorých prvý druhého vôbec nepoznal* charakterizuje vygradovaný dramatismus s kolíziou, krízou a katastrofou, no zároveň vyúsťuje v obligátnom riešení typickom pre prózu socialistického realizmu. Vendel Haviar, roľník, omámený ľudskosť degradujúcou túžbou po majetku, znáša s nenávisťou návrat brata a jeho rodiny do rodnej chalupy počas hospodárskej krízy. Dedinská zaostalosť, bieda a primitivizmus sú konfrontované s hodnotami a názormi, ktoré preferuje Jozef Haviar, vyučený murár, predstaviteľ formujúcej sa robotníckej triedy. Jozef „*videl svet a naostril si rozum*“ (Jilemnický, 1978, s. 125), pouča chlapov na podstienke o sovietskom Rusku, ako tam roľníci dostali pôdu a spoločne na nej hospodária, a keďže s najnovšími strojmi dosahujú vyššie výnosy, „*môžu myslieť aj na iné veci, nie iba na svoje brucho. Čítať ich naučili, počúvajú si za večera rádio*“ (Jilemnický, 1978, s. 119). Na Kysuciach, kde sa príbeh odohráva, ľudia iba hrdlačia, nepoznajú iné, len nesmiernu drinu, napriek tomu si nič nedožičia a vôbec nevedia, čo je šťastie, nepoznajú radosť z práce. Na vine je kapitalistická spoločnosť a vzťahy, ktorými je opantaná. „*Nájdeme tomu nejaký koniec*“ (Jilemnický, 1978, s. 152) presviedča nás autor, keď niekoľko strán predtým už východisko (proletárska revolúcia a znárodnenie ako v sovietskom Rusku) naznačil. Jozef so ženou a synom sa napokon vracajú do mesta, pomôže im odborár Macek - obstará im prácu a ostanú bývať v jeho dome, v ktorom niet nenávisťi a závidia.

Aj poviedka *O láske, ktorá bola ťažkým bremenom v časoch, keď sa spievala ľubostná pieseň Sahaesa* prináša fascinujúci príbeh z dávnych čias. Kým v krajine nevládla sovietska moc, ženy Kazbekov sa ani pri ťažkom pôrode nedočkali odbornej pomoci, tehotnej žene nepomohla povera prikazujúca v takom prípade streľbu pod oknom a gúľanie rodičky po rohoži. Mnohé v dôsledku týchto drastických postupov umierali alebo zostali zmrzačené. „*Kde bolo šťastie? Kde bola láska?*“ (Jilemnický, 1978, s.

163) - odpovede na tieto otázky dáva rozprávanie poznačené patinou dávnych čias a exotikou, no zároveň sa čitateľovi núka na porovnanie prítomnosť: v novom zriadení sa ľudia vymanili spod škodlivých starých predsudkov a zvykov a keď ženy rodia, pomáha im lekár.

V *Prípade Evy Burdovej, ktorej chceli zahatiť cestu k láske* rodičia nútia svoju dcéru do vydaja za mládenca, ktorého ona neľúbi. Na gazdovstve konzervatívne vychovávanému dievčaťu sa páči „pokrokovovo“ zmýšľajúci traktorista Aľoša. „*Prečítal mnoho knižiek*“ a „*nie je cvičený v reči, ale to, čo vie, uplatní skôr na schôdzi*“ (Jilemnický, 1978, s. 248, 243). Mládenec Eve odporučil, aby sa nevyhýbala „organizovanej mládeži“, pretože len tak sa vymaní spod vplyvu všetkého spiatočnického. „*Eva chodievala rada na schôdzky, otváral sa jej tu nový svet a cesta k novým ľuďom*“ (Jilemnický, 1978, s. 288). Neskôr nedorozumením stratila svojho milého a keď ho opäť našla, bola zamestnaná v cementárni, kde vozila naplnené vrecia. Zažívala radosť z namáhavej práce vhodnej skôr pre silného chlapa, nechala sa ňou pohlcovať, radovala sa, keď krivka plnenia plánu stúpala, „*a naopak, prestávky, zapríčinené nejakou poruchou alebo vinou niektorej zo spolurobotníčok, dotýkali sa jej priamo bolestne*“ (Jilemnický, 1978, s. 292). Neprekážal jej ani ohlušujúci hrmot mlynov melúcich kameň bez pracovných pomôcok devastujúci sluch, všadeprítomný prach nebezpečne zamorujúci pľúca (podľa autora „jemný peľ“) a „*obyčajné vrecia cementu brala do rúk už ako veci, ktoré majú hlbší zmysel a vzťah*“ (Jilemnický, 1978, s. 289). Stala sa podobnou členke Komsomolu Frosii, ťažko zranenej v žatevnej kampani, ktorá, keď umierala, „*slabnúcim hlasom*“ sa spytovala, či „*na sovchoze dosiahli normu*“ (Jilemnický, 1978, s. 280). „*Keď pracujeme, všetci sme bohatsší, celý štát*“ (Jilemnický, 1978, s. 297), poučča Aľoša svoju vyvolenú na ľúbostnom stretnutí. Obaja mladí cestu k šťastnej budúcnosti nemusia hľadať, pretože správny smer majú neprestajne na očiach - pred budovou odborových organizácií stojí „*kamenná loď - a na nej kapitán. Je to Lenin. Nachýlil sa vpred, kompas, ktorého strelka - ruka ukazuje k nekonečnej čiare obzoru a zdá sa, ako keby hovoril: To všetko! Za mnou!*“ (Jilemnický, 1978, s. 286).

Rozprávanie *O tom, ako Osetínci bojovali za svoju domovinu* „*využíva postupy príbuzné literatúre faktu*“ (Pišút, 1984, s. 506). Je v podstate chronológiou udalostí a

neobjektívne interpretovaným postupom prevzatia moci prívržencami bolševickej revolúcie v Osetínsku, kde bolo predtým „*takmer všetko v poddanstve gruzínskych kniežat*“ (Jilemnický, 1978, s. 303). Po revolúcii v roku 1917 vládli v kraji menševici, ale „*národ sa búril*“ (Jilemnický, 1978, s. 304). Oči mu údajne otvárali robotníci vracajúci sa z Ruska. „*Rástla strana, rástli organizácie revolučného roľníctva, dávala sa dokopy i mládež*“ (Jilemnický, 1978, s. 305). Vláda „*kulakov a banditov*“ nebola schopná vzdorovať nadšeniu a sile revolucionárov, ktorí, keď v Gruzii „*povstala chudoba*“, za značných obetí absolvovali prechod cez kaukazské snehy a ľady a „*nadol sa valili ako lavína*“ (Jilemnický, 1978, s. 311). Obete občianskej vojny sa vyplatili, v bolševickmi riadenom štáte si osetínsky rozprávač uvedomuje „*radostný čas, v ktorom žije*“ (Jilemnický, 1978, s. 313, chváli sa, že pracuje v redakcii a v štátom povolených masových organizáciách, a tam „*síce môžu vlasy šedivieť, no srdce nestarne*“ (Jilemnický, 1978, s. 313). „*Sme slobodní, pracujeme, je nám z roka na rok lepšie... ľudia pracujú, smejú sa a sú šťastní*“ (Jilemnický, 1978, s. 313), tvrdí Osetíнец, narábajúci pri svojom rozprávaní hlavne s tendenčne deformovanými faktami.

Próza *O Interhelpe a o krajanoch, ktorí museli stratiť domov, lebo hľadali šťastie v práci* je z hľadiska žánrového a kompozičného najmenej vyvážená. Charakterizuje ju prelínanie niekoľkých časových rovín i tematických plánov. „*Dej má mozaikový charakter*“ (Tomčík, 1978, s. 453) a sprostredkúva čitateľovi informácie o Interhelpe a jeho zakladateľoch, o tom, čo všetko sa za desať rokov v „*družstve pod Ťan – šanom*“ udialo. Nedominuje tu príbeh, ale problém, no autor nenačrtáva do dôsledkov, v akej morálnej a mravnej kríze sa ľudia, ktorí pod vplyvom propagandy opustili svoju domovinu, vlastne nachádzajú. Neuvedomujú si to (alebo presnejšie nie je im dovolené, aby si uvedomili) celkom ani prisťahovalci. Rozhovory s nimi vyzrádzajú ich prvotné nadšenie pre revolúciu v Rusku a krajinu na východe, kde je údajne „*práca slobodná a cenená*“ (Jilemnický, 1978, s. 333) a kde ich žiadny kapitalista nevykorisťuje. V novej vlasti skutočnosť nekorešpondovala s predstavami - emigrantov čakala drina, neľudské podmienky a choroby. „*Prekonali všetko, čo len človek môže zniesť*“ (Jilemnický, 1978, s. 332), v cudzej pustatine úmorne pracovali, no nechceli sa vrátiť do

Československa, lebo „čo by povedala strana?“ (Jilemnický, 1978, s. 400). I žena jedného z protagonistov, ťažko chorá, hoci vie, že doma, v rodnom kraji by vyzdravela, uznáva, že odísť „by bolo nepekne... Predovšetkým je tu strana“ (Jilemnický, 1978, s. 401). Členovia Interhempa, sýtení víziou, že „príde kedysi čas, keď ľudia nebudú skoro vôbec nič robiť a budú sa len radovať“ (Jilemnický, 1978, s. 358), postavili garbiareň, dielne, byty i textilný závod. Keď sa im pokazili stroje a nebolo náhradných súčiastok, dostali odporúčenie, aby sa chytili do roboty „po boľševicky“, čiže aby pracovali manuálne. Hovoria síce o slobode, no zároveň paradoxne kvitujú, že komunistická strana „bdie“ nad každým človekom, „nad jeho činnosťou, nad jeho slovom, nad jeho súkromným životom“ (Jilemnický, 1978, s. 420), a pre toho, kto sa stane jej členom, „nastal čas radostnej práce a ľudského šťastia“ (Jilemnický, 1978, s. 419). Avšak ten, ktorého „bezvýhradne“ vylúčili zo strany, „stratil všetko“ (Jilemnický, 1978, s. 427). Kým otcovia „húťali nad výrobnými plánmi a zostavovali protiplány ešte väčšej výkonnosti“ (Jilemnický, 1978, s. 398), pomreli im všetky malé deti. Drsné podmienky nezvládol aj organizmus viacerých dospelých. Na cintoríne po nich zostala „viazanička suchých kvetov, pri hlave kameň s červenou hviezdou. To bolo všetko“ (Jilemnický, 1978, s. 385).

Ani v jednej z uvedených próz Jilemnický svoje prokomunistické presvedčenie nezaprel - tlmočí ho explicitne aj implicitne. Pri pátraní po ľudskom šťastí sa talentovaný spisovateľ, potvrdzujúci svoju modernistickú pozíciu, aj snaženie vyrovnať sa „veľkým majstrom buržoáznej prózy“, prejavil ako agitátor miestami až vulgárne ideologizujúci. Skutočnosť síce umelecky spracováva, ale iba s čiastočnou mierou objektivity, pretože ideologicky neprípustné fakty vyselektoval, prípadne ich vo svojom texte zdeformoval. Autorov prienik do psychológie postáv si stráži určité limity, je vylúčený ich pochybovačný postoj k politike komunistických strán, k marxistickej ideológii, nepripúšťa sa serióznejšia kritika sovietskych mocenských štruktúr a ani zmienka o tom, čo sa skutočne dialo na území Sovietskeho zväzu v inkriminovanej dobe. Najpálčivejšie témy (pripomíname, že mimoriadne spisovateľsky a čitateľsky atraktívne) zostávajú tabuizované. Čitateľ nesmie odhaliť schizofrenickosť režimu vedeného zvrátenými ideami, ktorý napriek kvetnatým heslám sa funkcionalisticky

zaujíma o človeka len ako o prostriedok vhodný k uskutočňovaniu megalomanských projektov. Na to, že vládna moc ideály iba predstierala, nesmie prísť čitateľ, nič netušia postavy spracované propagandou a polemizujúce iba v rámci, ktorý im umožňuje ideologický normatív. Uspokoja sa s presvedčovaním, že proletárska revolúcia „*kynoží zaslepenosť*“ a iba v socializme ľudia „*poznajú, čo je skutočné priateľstvo, láska*“ (Jilemnický, 1978, s. 153). A tak sú členovia družstva „*šťastní svojimi úspechmi, teší ich práca, ktorú nikto nezneužíva... poznali väčšiu mieru slobody*“ (Jilemnický, 1978, s. 431). Agitačný charakter manipulatívnych Jilemnického textov akcentujú bilancujúce rezultáty: „*Pokrok, zlepšovanie života, boj o jeho dokonalejšie formy - to samo je vlastne jediné mysliteľné ľudské šťastie. Vždy väčšie*“ (Jilemnický, 1978, s. 433 - 434). „*Aby sa človek oslobodil, aby sme našli cestu ku šťastiu, musíme mať kompas...so strelkou, ktorá nám jedným koncom ukáže, čo treba nenávidieť, a druhým, za čím treba ísť*“ (Jilemnický, 1978, s. 434).

Dielo *Kompas v nás* treba chápať v kontexte doby, ktorá ho formovala, a tiež ako výslednicu autorových politických a svetonázorových postojov. V súčasnosti možno hovoriť o omyloch. Spisovateľova snaha pátrať po tom, kedy, kde a za akých okolností sa život jedinca všestranne naplňa, je bezpochyby sympatická a žiadúca. Z jeho úvah vyplývajú dvojaké podmienky ľudského šťastia: bytostné a psychologické. K nim sa človek dopracuje, len ak sa zbaví túžby po majetku, nájde si lásku a domov - tak hovorili o Jilemnického knihe a od vekov známych pravdách učebnice literatúry z čias komunistickej totality. Základným paradoxom ale je, že strelka *Kompasu...*, naznačujúca, kde toto všetko môžeme nájsť, smeruje práve na krajinu, ktorá bola v dvadsiatych a tridsiatych rokoch minulého storočia najmasovejším väzením sveta, preplnená koncentračnými tábormi, postihnutá zničujúcimi hladomormi, v ktorej sa musel plniť plán zatknutých a následne postrieľaných „nepriateľov socializmu“. Na krajinu, v ktorej otcovia, obvinení z kulactva (napríklad len preto, že vlastnili jednu kravku alebo malú záhradku), zapriahnutí ťahali na vozíku celú svoju početnú rodinu a majetok, stovky a tisíce kilometrov na Sibír a keď zúfalí nevládali počúvať nárek dočiat, vytrhali ich vyhladovaným ženám z náručí a zabíjali úderom o zľadovatené kmene stromov... Nič z toho sa v diele nášho zakladateľa socialistického realizmu ani len

nenaznačuje. Je možné, že Peter Jilemnický o hrôzach páchaných brutálnym režimom nepočul a chýrom kvôli svojmu komunistickému presvedčeniu neveril. Lenže v jeho knihe o hľadaní šťastia ide práve o toto obdobie a túto krajinu.

V redakcii Literaturnoj gazety v roku 1951

Pre publicistu, ktorý sa riadi svedomím, je osobitne frustrujúce existovať a publikovať v totalitne riadenom štáte. Na štyridsať rokov komunistickej vlády mnohí neradi spomínajú, mnohí ju už nezažili, ale ani nechcú spoznať ňou poznačenú históriu. A mali by, ak nechcú, aby sa zopakovala, a to najmä päťdesiate roky minulého storočia. Vtedy bola tvorivá sloboda „ľudí od pera“ zlikvidovaná spolu s náznakmi jej organického smerovania k investigatívniosti – publicisti sa museli v prvom rade podriaďiť tzv. spoločenským potrebám. Žurnalistická aktivita sa zbavovala svojej autonómnosti a podliehala usmerňovaniu cez kolektívne formy práce. Témy vytyčovali novinárske zjazdy, konferencie, stranícke aktívy a plenárne schôdze. Strach zo straty zamestnania, osobných výhod, strach z perzekúcie provokovali akomodáciu na nové podmienky, servilnosť, podriadenie sa ideologickým normatívom.

V čase prebiehajúcich stalinských represíí navštívil František Hečko ako člen delegácie československých spisovateľov a publicistov Sovietsky zväz. Z dojmov, ktoré tam získal, zostavil knihu reportážnych textov *Moskva – Leningrad – Jasná Polana*. Delegácia mala vopred presne stanovený program exkurzií a návštev. Prehliadla si Leninovo múzeum, Múzeum darov J. V. Stalinovi k jeho 70. narodeninám, Tretiakovskú galériu, Ermitáž, Leninovu knižnicu, Palác pionierov, Stalinove závody, Gorkého inštitút, Byro pre propagandu umeleckej literatúry... Do programu hostitelia zaradili aj besedu v redakcii časopisu *Literaturnaja gazeta* (Literárne noviny). Členovia delegácie sa tam stretli s viacerými sovietskymi spisovateľmi vykonávajúcimi novinársku prácu. Ich šéfredaktor, Konstantin Simonov, vtedy prominentný sovietsky autor, bol v čase ich návštevy na tvorivej dovolenke.

Československí hostia sa dozvedeli, že noviny *Literaturnaja gazeta*, hlavný orgán Zväzu sovietskych spisovateľov „sa nezaoberajú len a len literárnymi vecami. Základom práce v tomto rozšírenom obdenníku (vychádza vždy v utorok, vo štvrtok a v sobotu v náklade 75000 exemplárov) je – výstavba krajiny. Časopis má viacej rubrik – rubriku zahraničnú, boja za mier, literatúry a umenia, vednú, vnútorného života (do ktorej patrí

napríklad poľnohospodárstvo, priemysel, boj za novátorstvo, za nové socialistické vzťahy a pod.). Každá rubrika má svojho redaktora“ (Hečko, 1953, s. 104). Ako hostí informoval zástupca Konstantina Simonova, do redakcie prichádza mesačne 3000 listov, lebo čitatelia „veľmi priľnuli“ k svojim novinám. Medzi dopisovateľov *Literaturnoj gazety* patria podľa jeho tvrdenia všetci poprední „progresívni“ svetoví spisovatelia. Predsedom organizácie komunistickej strany v redakcii je Georgij Gulia a najdôležitejšie úlohy stránkov vždy vyústia v riešenie hlavne „tvorivých problémov“. Noviny vychovávajú aj spisovateľské kádre, pričom sa zdôrazňuje „úzke spojenie spisovateľa s čitateľom, alebo iným slovom – tesný kontakt s ľudom!“ (Hečko, 1953, s. 106). Redakcia tiež vyvíja gigantické úsilie, aby pomohla rozvoju kritiky, „organizuje“ uverejňovanie kritických článkov a konštatuje, že hlavne „Stalinove state o jazykovede podnietili kritikov zamýšľať sa hlbšie nad slovom“ (Hečko, 1953, s. 106). Okrem toho *Literaturnaja gazeta* sprostredkuje aj „komandierovky“ redaktorov a spisovateľov. Ak niekto „požiada o možnosť študovať život, komisia rozhodne“ (Hečko, 1953, s. 107). „Komandierovky“ bývajú tri až šesťmesačné, kratšie trvajú tri, prípadne štyri týždne. Redaktor-spisovateľ vycestuje obyčajne na miesto veľkej stavby, do závodu, kolchozu alebo sovchozu, pobudne tam určený čas a z „miesta činu“ napíše reportáž alebo román. Na porady si redakcia často pozýva aj spolupracovníkov. Napríklad na diskusiu o Makarenkovom odkaze sa „povolali... pedagógovia, učitelia a detskí spisovatelia. Výsledok – lepšie články!“ (Hečko, 1953, s. 108). Redakcia dosahuje nezvyčajné úspechy, jej členovia podávajú nadpriemerné tvorivé výkony, lebo stihnú popri novinárčine spojenej s náročnými výjazdmi do terénu písať aj básnické zbierky, knihy poviedok, romány, divadelné hry.

Informácie o práci v *Literaturnoj gazete* počúvali hostia z Československa údajne s obdivom a tajnou závišťou – čo všetko sovietski spisovatelia a zároveň publicisti dokážu, aké veľké množstvo práce vykonávajú. Podľa Františka Hečku je to pre našich „ľudí od pera“ veľká skúsenosť a ostáva im len jedno: učiť sa od sovietskych žurnalistov.

Desocializácia pod rúškom socializácie

V článku Matthewa Fforda o západnom materializme a vyvážaní desocializácie spomína jeho autor aj „*devastujúce účinky komunizmu*“.¹ Tento fakt štyridsaťročnej vlády totalitnej moci však v sebe skrýva aj ďalší aspekt, dotýkajúci sa práve toho, na čo Fforde upozorňuje.

V päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia, v období, kedy sa samozvaní "robotnícko-roľnícki" vodcovia usilovali manipulovať a následne si podrobiť celé národy, mala aj literatúra slúžiť hlavne propagandistickým kampaniam komunistickej strany a vlády, ospevovať (neexistujúce) úspechy, popisovať socialistickú súčasnosť, z ktorej sa všetci obyvatelia (povinne) radujú a načrtávať víziu budúceho (utopického) raja na zemi. V centre literárnych diel postihnutých schémou a dogmou marxizmu nestál človek - literatúra si ním iba poslúžila - stal sa hlavne prostriedkom, nástrojom na uskutočňovanie megalomanských spoločenských plánov.

Materialistické chápanie jedinca viedlo k jeho zaraďovaniu do homogénneho stáda, k odľudšťovaniu, k desocializácii. Literatúra vtedy (podľa Petra Pitharta) často suplovala politiku. Komunistická totalita potrebovala človeka oprosteneho od rodinných, náboženských a citových väzieb, úderníka, ochotného v prvom rade pracovať, prekonávať normy a plniť plány - pokiaľ možno iba za symbolickú odmenu, prípadne vyznamenanie. Umenie a najmä literatúra ako médium - v tom období so značným vplyvom - prišla s protagonistom predstavujúcim určitý algoritmus - jej novodobý hrdina pokladal klasické rodinné väzby za buržoázny prežitok, láska bola pre neho činiteľom povzbudzujúcim najmä k zlepšovaniu budovateľského úsilia, viera v Boha anachronizmom, duševný život zbytočnosťou, triedna nenávisť súčasťou charakterového vybavenia. Splýval s ostatnými v anonymnej mase, v ktorej s ním „*milióny idú, milióny kráčajú*“²

Propagande vyhovoval najmä mladý hrdina málo zviazaný s tradíciou, ľahko ovplyvniteľný ideológiou, priam ideálne predurčený k tomu, aby sám menil tradičné a deštruoval prežívajúce. Príslušník mladej generácie, zväzák alebo pionier bol najvhodnejší, aby verbálne i svojím konaním narúšal zaužívaný archetyp domova, „*polemicky ho napádal, vyvracal,*

¹ M. Fforde, „Západný materializmus a vyvážanie desocializácie“, in M. Kuna, ed., *Slovensko, materializmus a desocializácia. Esey Matthewa Fforda Západný materializmus a vyvážanie desocializácie s komentármi* (Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta, 2006), 9-27, s. 10.

² J. Horák, *Šachty* (Bratislava: Slov. spisovateľ, 1953) s. 293

dokonca zosmiešňoval"³. Domov sa v schematicky a dogmaticky orientovanej literatúre nestával miestom oddychu, miestom utužovania rodinných väzieb, vzájomného duševného obohacovania sa, spoločnej modlitby, ale priestorom, na ktorého vnútornú symbiózu neustále subverzívne pôsobili zásahy z vonkajšieho sveta. Tradičné rodinné fotografie, obrazy svätcov a kríž nahradzovali údernícke diplomy, obrazy komunistických vodcov, mapa Sovietskeho zväzu. Čestné miesto v knižnici obsadili zbrané spisy Marxa, Lenina a Stalina. Dialógy postáv, dokonca i pri kuchynskom stole, sa točili hlavne okolo zlepšovania práce vo fabrike alebo na družstve, deklarovalo sa úsilie prekročiť plán, podať zlepšovací návrh, správne si uviazať pioniersku šatku alebo pripnúť zväzácky odznak, odhaliť miestnych záškodníkov a imperialistických špiónov. Ak sa protagonista pasoval s nejakým problémom, nepotreboval radu blízkych, ale „bral do rúk Dejiny strany a listoval v nich“⁴. V intimite takéhoto domova presviedčala manželka svojho muža, aby vstúpil do komunistickej strany, lebo „potom... príde medzi nás pokoj... Medzi nami bude celkom iný pomer. Vieš, teraz sme ako muž a žena, ako rodičia a potom budeme aj ako členovia strany. Bude medzi nami jasno, budeme si dôverovať...“⁵.

Útok na privátnosť a súkromie rodín predstavovali aj vtedajší agitujúci: „Vše desať agitátorov sa zosypalo z nákladného auta na dedinu a tí vám začali chodiť z dom do domu. Nedali občanom pokoja, agitovali, to o družstvách znovu a znovu vykladali, to do fabrík a na stavby verbovali. Jeden vás vyspovedal, aký máte pomer k tomu a k tomu, čo si o tom myslíte a čo nie. Sotva sa za ním zavreli dvere, vstúpili ďalší dvaja-traja a začali vám rozkladať o veľkom boji, čo sa na východnom Slovensku rozvinie, o svetovom boji za mier, národnej našej bezpečnosti, ako ju treba zabezpečiť. Každý začínal od svojho konca, ale všetci mierili tam, všetci vás chceli doviesť na to isté: aby ste zanechali svoje, aby ste nežili, ako ste žili, mysleli, robili dosiaľ, ale aby ste vstúpili do družstva, alebo šli robiť do bane, do fabriky alebo na tú trať, čo upevní naše spojenie so Zväzom“⁶. (Nevpustenie agitátorov do bytu sa chápalo ako gesto odmietania nového spoločenského poriadku a bolo pre obyvateľov nebezpečné).

Svoju predstavu rodinného života prezentovali protagonisti literárnych diel aj na stránickej schôdzi: „My komunisti... musíme si aj svoj rodinný život postaviť na nové základy. Na socialistické základy“⁷. K manželskému životu postavenému na "nových" základoch patrila aj

³ V. Macura, *Šťastný věk* (Praha: Pražská imaginace, 1992) s. 36

⁴ J. Horák, *Šachty*, c.d., s. 459

⁵ Tamže, s. 331

⁶ D. Tatarka, *Družné letá* (Bratislava: Slov. spisovateľ, 1954) s. 32

⁷ K. Lazarová, *Osie hniezdo* (Bratislava: Mladé letá, 1960) s. 146

politická prevýchova partnera, preto člen strany napomínal svojho spolupracovníka: „Všímaj si trochu svojej manželky. Správa sa reakčne, načisto reakčne”⁸. V rámci idylickej dikcie sa dlhoroční manželia aj doma navzájom oslovovali súdruh a súdružka - automaticky to avizovalo ich spoločné vyznávanie rovnakého ideálu - a manželka zlepšovateľa sa v dôverných chvíľach priznala svojmu mužovi s túžbou pracovať vo fabrike, lebo „strana hovorí, že pre výstavbu je potrebná každá ruka”⁹. I v novopostavenom dome, spoločnom hniezde, si po večeroch muži čítali „so ženou a s priateľmi posledné vety z Otázok leninizmu”¹⁰. A keď sa úderníkovi narodilo dieťa, nechápalo sa to ako dar z neba, ale ako bonus k honoráru za podanie zlepšovacieho návrhu: „Vidiš, tu máš druhú odmenu za zlepšovací návrh... V závode si dostal peniaze a ja som ti vtedy počala dieťaťko”¹¹. Nie rodina bola základom spoločnosti, nie ona stmelovala, ale „až bratstvo komunizmu príde, potom sa stanú ľudia blízkymi”¹² a na ich nebi sa rozžiarí „dúha hviezd päťrohých”¹³.

K obrazu rodiny v socializme patril aj deformovaný obraz ženy - matky. Ideálom sa stala hrdinka práce, traktoristka, dojička, sústružníčka, žena ťažko pracujúca podobne ako Mária Roštárová z románu Fraňa Kráľa *Bude ako nebolo*, pomocná robotníčka na šrotovisku, dávajúca si záväzok prekročiť normu o päť percent, lebo, ako tvrdila v liste pripojenom k prihláške do komunistického strany, „mám veľkú chuť do tejto ťažkej roboty, kde môžem dokázať, že ženy sú naozaj rovnocenné s chlapmi, ako nás aj naša ľudová demokracia uznáva”¹⁴. Lazarovej pracujúca žena - matka mala výčitky svedomia, že tak dlho nerozumela pokroku, a pritom „...muž komunista, jedna dcéra zväzáčka, druhá pionierka, i to najmenšie sa ťahalo od začiatku do útulku...”¹⁵ Pochopila napokon, že deti najlepšie vychová nie rodina, ale nová spoločnosť, lebo „tam, kde svietia domy, znie výskot detí v jasliach”¹⁶. Emblematickou, všeobjímajúcou matkou v socializme mala byť predovšetkým komunistická strana, rodiaca „v krčoch šťastných najlepších bojovníkov za nesmrteľný život”¹⁷, čo ako „dobrá mať každého nepokojá vysuší rany, ktoré ešte bolia”¹⁸ a „v blúdení častom... svoje deti... za ruku vzala”¹⁹.

⁸ Tamže, s. 146

⁹ E. Claudius, *Menschen an unserer Seite* (Berlin: Volk und Welt, 1952) s. 48 - prekl. A. L.

¹⁰ M. Lajčiak, *Nenávidím a milujem* (Bratislava: Tatran, 1950) s. 21

¹¹ F. Kráľ, *Bude ako nebolo* (Bratislava: Práca, 1950) s. 197

¹² M. Lajčiak, *Nenávidím a milujem*, c. d., s. 71

¹³ C. Štítnický, *Jarná pieseň družstevníka* (Bratislava: Pravda, 1950) s. 27

¹⁴ F. Kráľ, *Bude ako nebolo*, c. d., s. 222

¹⁵ K. Lazarová, *Osie hniezdo*, c. d., s. 356

¹⁶ C. Štítnický, *Jarná pieseň družstevníka*, c. d., s. 52

¹⁷ Tamže, s. 58

¹⁸ Tamže, s. 47

¹⁹ A. Plávka, *Sláva života* (Bratislava: Slov. spisovateľ, 1955) s. 41

„Socialistickému vzťahu“ muža a ženy chýbali výšky a hĺbky najkrajšieho ľudského citu, texty odpudzujú čitateľa svojou sterilnosťou a frázami miesto ľubostných vyznaní v ústach milencov. Ak sa aj niečo medzi zaľúbencami odohrávalo, dialo sa tak len so zreteľom na budovateľskú a družstevnícku činnosť, aktéri v prvom rade budovali, kolektivizovali a bojovali – a len tak-tak že sa stihli popritom mať aj radi. V mileneckých dialógoch malo prednosť poučanie o medzinárodnej situácii, o nezmieriteľnom triednom boji, pretriasala sa výroba a plnenie plánu. Keď sa zlepšovateľ zaľúbil a sadol si podvečer s dievčinou na lavičku, ich „reč zostáva aj naďalej pri pohoršovaní sa nad bezcitnými vykorisťovateľmi, ktorí hospodárili – a v kapitalistických štátoch hospodária tak, aby vždy mali v rezerve nezamestnaných ako zdroj lacných pracovných síl...“²⁰. Adam Muška z Gabajovej knihy *Ryžiar* na ľubostnej schôdzke vážne pripomenul dievčaťu citát z Marxa: „Zapamätaj si: Práca nie je trestom a kliatbou, ale údelom a poslaním, večnou podmienkou ľudského života!“²¹ a aj neskôr Adam dievčinu poučil: „Dnes nie je čas na vzdychy, ale na budovanie“²². Ďalší kladný hrdina, tentoraz v Hečkovom románe *Drevená dedina*, každé ráno „kráča za prácou, ktorá spojená s láskou, má preň už jasný, pevný cieľ“²³. Aj Milan Lajčiak čitateľa presviedčal, že „ak hovorí o milovaní, potom len o cte, čo planie na lešeniach a s nimi rastie výš“²⁴.

Najsilnejšou vášňou, ktorou postavy horeli, obetovali sa, kvôli ktorej neustále zápasili a prejavili odhodlanie položiť hádam aj život, bolo v prvom rade nadšenie, zápal pre ideál spoločného blaha, pre vec výstavby socialistickej spoločnosti. Predovšetkým láska k socializmu, k práci, ku komunistickej strane a Sovietskemu zväzu „zmietala“ aktérmi, ona bola hýbateľom, ona determinovala ich konanie a usmerňovala city. Nadviazanie ľubostného vzťahu sa pre mladých stalo výzvou, aby v snahe získať a uchovať si životného partnera dosahovali v práci údernícke výkony. Hlavne výsledky práce a úspechy boja proti záškodníkom podmieňovali trvanie a úspešnosť vzájomnej náklonnosti dvoch mladých ľudí, ich pocit šťastia a perspektívny blahobyť. (Kompetentného čitateľa jalovosť a predstieranie vrúcnych citov v dielach iba provokuje – autori akoby si nevedomovali, že bez ozajstnej lásky sa budovať nedá.)

K utópii novej spoločnosti budovanej bez Boha patrila aj literárny hrdina, dôsledný materialista, duchovne vyprázdnený, ľahko manipulovateľný a dokonale prediktabilný.

²⁰ F. Král, *Bude ako nebolo*, c. d., s. 225

²¹ F. Gabaj, *Ryžiar* (Bratislava: Slov. spisovateľ, 1953) s. 178

²² Tamže, s. 187

²³ F. Hečko, *Drevená dedina* (Bratislava: Slov. spisovateľ, 1955) s. 367

²⁴ M. Lajčiak, *Nenávidím a milujem*, c. d., s. 69

Podstatu ideologickej výzbroje v dielach päťdesiatych rokov tvorilo učenie marxizmu a aj preto možno v textoch zaznamenať skryté alebo veľmi otvorené útoky proti náboženstvu, najmä katolíckemu. Tieto útoky signalizovali, že komunisti za svojho najväčšieho nepriateľa popri proklamovaných kapitalistoch a svetovom imperializme považovali aj katolícku cirkev.

K uskutočňovaniu svojich plánov nepotrebovali človeka starajúceho sa o svoj duchovný život, riadiaceho sa kresťanskou morálkou - človek, introvertne nasmerovaný, sa nedal ovládať propagandou, nebol ochotný povinne jasať a povinne sa tešiť. Koril sa v prvom rade Bohu a výzvy typu „Poklož sa k zemi, ak zaznie slovo Lenin“²⁵, neposlúchal. Preto spisovatelia zobrazovali cirkev a jej predstaviteľov ako „hrdzavé hamovky rozvoja“²⁶, zosobnenie tmárstva a zaostalosti. Autori si boli vedomí, že kresťanstvo má na Slovensku veľmi silnú tradíciu, a tak prekrúcali *Bibliu* a demagogicky operovali vyselektovanými informáciami a polopravdami. Nábožný šesťdesiatnik, jedna z Gabajových postáv z románu *Ryžiar* sa vyznával: „Som hlboko veriaci a práve preto i družstevník, lebo spolčovanie chápem ako uskutočňovanie Kristovho učenia“²⁷. Aj Peter Púplava, Hečkov robustný hrdina (*Drevená dedina*), usúdil, že politika, aká sa v prvom robotnícko-roľníckom štáte robí, je vlastne „uskutočňovanie lásky k blížnemu... Rozdiel je len v tom, že kresťanstvo ju hlása, a nič inšie, kým komunizmus sa ňou neoháňa, ale prakticky ju uvádza medzi ľudí“²⁸. Gašpar Pacík v románe *Osie hniezdo* tvrdil, že to Boh nastrojil vojnu a nahuckal proti sebe národy a predseda miestnej organizácie strany Grečo v tom istom diele vyhlásil, že Svätý Otec „drží s vrahmi“. Títo literárni hrdinovia celú svoju energiu, voľný čas, sviatky a nedele venovali práci (stala sa pre nich modlou), schôdzovaniu, plánovaniu, kalkulácii výnosov, socialistickému súťaženiu, agitácii a organizovaným oslavám. Viera v Boha ich v pracovnom zaníetení vyrušovala, považovali ju za anachronizmus a príťaž, nebezpečenstvo abrazívne pôsobiace na základy novej spoločnosti. Za prózou v päťdesiatych rokoch nezaostávala ani poézia, Mihálikovho lyrického hrdinu pohoršovali „zbožné tváre“ plávajúce „nad bruchami v masti“ a vykrádanie „vreciek bratov v Kristu“. Kumuláciou demagógie a útokov proti cirkvi sa autori usilovali dosiahnuť spochybnenie opodstatnenosti náboženstva - všímali si priority jeho vonkajšie prejavy, ktoré sa im, v protiklade k materiálnemu pokroku, javili ako neproduktívny prežitok.

²⁵ Tamže, s. 59

²⁶ F. Hečko, *Drevená dedina*, c. d., s. 475

²⁷ F. Gabaj, *Ryžiar*, c. d., s. 108

²⁸ F. Hečko, *Drevená dedina*, c. d., s. 166

Snaha o literárnu ideologizáciu spoločnosti sa stala v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia jedným z prostriedkov osvety aj kvôli tomu, že absentovali komunikačné prostriedky iného druhu. Literatúra semioticky plnila funkciu reklamy na nové myšlienky a aj prostredníctvom beletrie štát pod pláštikom socializácie presadzoval vlastne jej opak. Komunistická propaganda vo svojej primitívnej jednoduchosti bola pomerne účinná, mnohí novým myšlienkam verili a aj sa nimi nadchýnali. V konečnom dôsledku sa ale mocenské snahy vybudovať socializmus s človekom ľahko manipulovateľným, oslobodeným od pút rodiny, mysliacim v heslách a čiernobielych schémach, zbaveným vlastných rozhodnutí ukázali ako nerealizovateľné a koncepcia unifikovanej a dekristianizovanej spoločnosti ako utópia. Ku komunistami toľko sľubovanému „raju na zemi“ nikdy a nikde nedošlo.

Po „*devastujúcich účinkoch*“ prichádza teda, ako nás upozorňuje Fforde, na Slovensko nebezpečenstvo vlastne skoro identické. V situácii, v ktorej sa obyvatelia tejto krajiny práve nachádzajú (nízka kultúra politiky a spoločenského života, nedostatočná vzdelanostná úroveň, slabo financované školstvo a veda, nekultúrnosť masmédií, všeobecná apatia, nezamestnanosť atď.), sú, tak sa zdá, práve voči desocializácii, dvojnásobne zraniteľní.

Generácia - román v službách totalitnej moci

Trilógia *Generácia* vyšla v období postupného upevňovania komunistického režimu, keď tento, presvedčený o svojej dejinnej nezvratnosti, zdanlivo pootvoril dvierka k širšiemu rozletu literatúry, k menej schematickému zobrazovaniu historických a spoločenských premien v beletrii. Talentovaný prozaik Vladimír Mináč, ktorého Michal Bartko charakterizoval ako „*mysliteľa a tvorcu, rozkročeného na poste čias, objímajúceho minulosť, prítomnosť i budúcnosť*“ (Bartko, 1996, s. 3) sa chopil príležitosti so všetkou vehemenciou jemu vlastnou. Režimistická kritika ho vzápätí označila za autora, ktorý „*povedal viac, než sme doteraz čítali; nielen o období slovenského štátu a povstania, ale aj o človeku*“ (Rozner, 1959, s. 971,), prejavujúcim sa „*ako mysliteľ a komunista, vynikajúci analytik ľudských vzťahov a znalec dobových pomerov*“ (Pišút, 1984, s. 752). Túto rozsiahlu prózu priaznivo hodnotili niektorí predstavitelia literárnej kritiky aj po roku 1989: „*Mináčovo chef-d'oeuvre, románová trilógia Generácia, je veľké nielen tým, nie je len syntetickou generačnou výpoveďou a novým odpatetizovaným, a teda nanajvýš moderným stelesnením slovenskosti, ale aj tým, že zreteľne rozkrylo možnosti slovenskej prózy v zmysle bachtinovskej požiadavky, aby román bol bezprostredným poznávaním skutočnosti, ktorá je neuzavretá a v ustavičnom pohybe*“ (Halvoník, 1997, s. 11). Postupne vychádzali jednotlivé diely trilógie *Dlhý čas čakania* (1958), *Živí a mŕtvi* (1959), *Zvony zvonja na deň* (1961).

V prvej časti *Dlhý čas čakania* nekonečne plynie čas. Spoločnosť v „slovenskoštátnom provizóriu“ čaká na historický čin, ktorý ju vyslobodí z područia „klérofašizmu“. „*Ludia sa začali dívať podozrieavo na vonkajšie tvary vecí, zdali sa im zrazu neskutočné, ako sa nám zdá všetko neskutočné pred náhlou zmenou, ktorú tušíme prichádzať. Skutočnosť bola zdanlivá; pohyb, ktorý sa za ňou skrýval, bol čím ďalej tým viac skutočný. Všetko bolo upäté na chvíľu, ktorá musela prísť, na chvíľu, v ktorej skrytý pohyb rozruší obraz skutočnosti. Bolo to očakávanie: bol v ňom strach a bola v ňom nádej*“ (Mináč, 1969, s. 266). Prvý diel trilógie kritika často označovala za „expozíciu“, chcela povedať, že ide o prózu „*bezdejovú alebo málo dejovú: autor zatiaľ len predstavuje svoje postavy a posúva ich tam, kde ich chce mať. Dej tu nie je tou stránkou románu, ktorá by čitateľa zaujala...je to len*

mozaika, zaujímavá, pútavá v jednotlivostiach, ale bez dynamiky, spájajúcej detaily v celok“ (Rozner, 1959, s. 781 – 783). Robotnícko-roľnícke prostredie a z neho pochádzajúce postavy, akými sa hmýrila próza vtedajších päťdesiatych rokov, tu nie je dominujúce. Autor sa sústredil skôr na intelektuálov a ich komplikované vnútorné boje, cez ktoré sa kryštalizujú ich vlastné, napospol negatívne postoje k politike Slovenského štátu. Pozorný čitateľ si nemôže nepovšimnúť, že z trilógie, hoci ju súdobá kritika označila za „prvú prózu skutočného socialistického realizmu“ (Marčok, 2004, s. 199), sa už tu, v jej prvej časti vytráca jedna zo základných požiadaviek socialistického realizmu, a to je „ľudovosť“, zrozumiteľnosť pre široké masy. Autor neadresoval dielo robotníkom a roľníkom, ale prioritne „príslušníkom inteligencie, ktorí mali o legalite uchopenia štátnej moci komunistami a ich spôsobe vládnutia najväčšie pochybnosti“ (Marčok, 2004, s. 200). Príslušníci mladej generácie, patriaci k inteligencii, ktorých nám autor predstavuje, ako študent Marek Uhrín, Oľga Ferkodičová, stotník Labuda, medicčka Ema „volia radšej taktiku pasívnej rezistencie, dištancovania sa od špinavej politiky klérofašistického režimu“ (Pišút, 1984, s. 752). Fabulu zatláča do úzadia vnútorné prežívanie postáv, psychologizovanie, úporná snaha o čo najvýstižnejšiu charakteristiku účinkujúcich a spoločenského diania. Nedostatky tejto románovej „expozície“ vtedajší predstavitelia literárnej kritiky autorovi vyčítali, konštatovali, že „pre Dlhý čas čakania Mináč potreboval fabulu – jednotlivé postavy sa museli dostať do kontaktu, autor ich nakoniec musel dostať dovedna na isté miesto a do istej situácie; dejiny sú nehybné, závisí výlučne od autora, ako svoje postavy posúva. Vzťahy medzi nimi vytvára práve fabula – a tá je ušitá často lajdácky, švy praskajú, ľudia sa tu stretávajú až príliš náhodne, a to nie raz, ale mnoho ráz, a v ťažších situáciách pomôže čosi ako deus ex machina... Dlhý čas čakania môže čitateľ odložiť a prestať ho čítať na ktoromkoľvek mieste. Je to ešte len mozaika, zaujímavá, pútavá v jednotlivostiach, ale bez dynamiky, spájajúcej detaily v celok“ (Rozner, 1959, s. 780 – 781).

Druhý diel *Živí a mŕtvi* je pre čitateľa milujúceho nečakanú premenu, dobrodružnosť, vyhrotené konflikty, rýchly spád a dramatismus situácie najvdáčnejší. Ide o najvydarenejšiu časť trilógie, tematicky sa vracajúcu k predchádzajúcemu dielu autora *Smrť chodí po horách*. V druhej časti trilógie sa Mináč prejavuje ako ozajstný

majster románu, ktorý dokáže excelentne zobrazíť vypäté a krajné životné situácie. V tomto diele „uvádza do slovenskej literatúry tému Slovenského národného povstania, tým, že ju uvádza v svojskej mináčovskej subjektívnoobjektivistickej iluminácii, vlastne internacionalizuje nielen tematický arzenál slovenskej prózy, ale dáva mu predovšetkým dimenzie, ktoré dovtedajšia slovenská literatúra nepoznala“ (Halvoník, 1997, s. 11). Kým prvá kniha smeruje skôr k „aforističnosti a hutnosti“, druhá „je štylisticky vo všetkých najlepších partiách určovaná dejovým spádcom – akoby aj autora strhálo dramatické a tragické dianie, jeho vetná stavba plynie ako mohutný prúd, sugestívnosť udalostí sa prenáša na celé rozprávanie... V druhej knihe sa mozaika zloží v celok, celok stratí staticnosť a je plný vzruchu“ (Rozner, 1959, s. 788 – 789). Vzbúrenie malého národa voči dokonale vyzbrojenej fašistickej mašinérii, proti presile ktorej naoko nemá šancu zvíťaziť, kreslí emotívne, vojnové hrôzy dokladá často drastickým prežívaním jednotlivcov z jednej a druhej strany barikády. Autor však len predstiera snahu o komplexné zobrazenie Slovenského národného povstania a jeho dejinných a ľudských príčin. Predstavuje SNP ako spontánnu výbuch ľudu, keď sa „všetko pohlo a oživilo, odrazu sa lenivý pokoj zmenil na prudký pohyb, ktorý uchvacoval a strhával. Bol to dobrý pocit, bol to veľmi dobrý pocit byť súčasťou tohto bežiaceho a dupotajúceho množstva, tohto všetko uchvacujúceho pohybu.... Všetci boli naplnení akýmsi neznámym veľkým citom, všetci patrili k sebe a všetci boli veľmi nahnevaní; a valili sa dolu dolinou a bolo ich čím ďalej tým viac, boli hluční, smelí a odvážni, vykrikovali a dvíhali nad hlavu staré pušky a tí, ktorí nemali pušky, dvíhali k nebu holé päste“ (Mináč, 1969, s. 292 - 293). Aby potvrdil vierohodnosť svojej umeleckej výpovede a vzbudil zdanie objektívneho pohľadu, predkladá čitateľovi nielen dramatické bojové scény a odhodlanie aktérov, ale v monológovi sedliaka, vezúceho zraneného Janka Krapa popisuje aj krivdy, ktoré sa bežne diali: „Nuž, vojaci, vieme, šo je to vojak. Šlovek sa oddelí od roboty a hneď zbesnie, tak je to, pán môj, robota je najprvší základ, a kto sa od nej oddelí, sa aj odšloveší. A ty, sedliašik, len trp, jalovku zoberú a nepovedz ani slova, zemiasšky poberú, a len si gamby hryz, košeľu vyzlešú a gäty vyzlešú, a ty chod' po svete na hanbu...“ (Mináč, 1969, s. 394). Zmätky, spôsobené amaterizmom a neschopnosťou organizátorov obranných protifašistických bojov vrcholili postupným uvoľňovaním disciplíny a rozpadom

povstaleckej armády. Tieto pasáže zvyšujú poznávací potenciál textu, tlmia vypätý heroizmus a približujú dielo skutočnosti. *„Množili sa dezercie, hoci bol za ne vypísaný trest smrti: málokto z veliteľov mal odvahu v týchto predposledných chvíľach dať zastreliť zúfalého vojaka, ktorý neveril vo víťazstvo práve tak, ako neveril jeho veliteľ. Bola tu presila nie dvojnásobná, ale desaťnásobná; nedalo sa zabrániť nemeckému postupu, dalo sa len umrieť. A keďže sa takáto smrť zdala väčšine povstalcov nezmyselná, nemali mnoho chuti umrieť, hľadeli viac dozadu, na možnosti úniku a úkrytu, ako dopredu, na nepriateľa“* (Mináč, 1969, s 380). Napriek pochybeniam povstaleckého velenia, napriek potlačeniu SNP sa celkový náčrt mohutného záberu ľudového odporu voči okupantom nestráca a Mináčovi protagonisti v ohni skúšok dozrievajú a ideovo sa vyhraňujú. Takými sú kľúčové postavy tejto časti trilógie, bojovou aktivitou zaťažení komunisti Janko Krap a komisár Bende, ktorí sa zaslúžili *„o skutočné zmeny v spoločenskej perspektíve“* (Pišút, 1984, s. 752). Ozajstní inšpirátori a organizátori SNP ostávajú pred čitateľom utajení.

Poslednú časť trilógie *Zvony zvonja na deň* charakterizuje zreteľný a značne priehľadný ideologický zámer – dokázať, že povojnové pomery priniesli nezdravý spoločenský kvas zapríčinený činnosťou osôb a organizácií spojených s bývalými štruktúrami „klérofašistického“ Slovenského štátu a „politikárčením“ Katolíckej cirkvi. Tomuto svojmu zámeru autor venoval v diele najväčší priestor. Situáciu pred prvými povojnovými voľbami popisuje Mináč ako zmanipulovanú, jednoznačne namierenú proti záujmom pracujúcich, pretože o hlasy vo voľbách sa usilovali nekomunisticky orientovaní politici; nazýva ich ironicky „významnými činiteľmi“: *„taký významný činiteľ mal mnoho práce, bojoval proti teroru a demagógii, viedol veľký boj za čisté ruky a čistý stôl, viedol boj za slovenského roľníka, ktorý zachránil demokraciu, a za štátneho úradníka, najoddanejšieho pracovníka štátu, ktorého zlí komunisti znepokojovali otázkou definitívy, a bojoval tiež za živnostníkov, za malých a stredných živnostníkov, za piliarov a garbiarov, a bojoval tiež za podnikateľov, ktorí sa s plnou silou zapojili do dvojročnice, ale zlé národné podniky im nešli dosť poruke, a bojoval tiež za slobodu a demokraciu a za kresťanský mravný ideál, bojoval na mnohých frontoch a chystal sa v blížiacich voľbách pohltiť hlasy slovenského ľudu... Bola to veľká vec, volalo sa to dohoda a bolo to vlčie delenie koristi, žravé zuby sa zahryzli*

do koristi a naťahovali ju, držali sa jej a nepúšťali ju, dialo sa to veľmi zdvorile, boli to len dohadovania o počte mandátov, o zastúpení v sekretariáte, ale za zdvorilými vetami bolo počuť klepot vlčích zubov a vyhrážavé vrčanie, zožeriem Ťa, zožeriem Ťa“ (Mináč, 1969, s. 691). Predvolebnú manipuláciu občanov, dokonale prepracovanú, odhalili iba komunisti, preverení bojom proti fašizmu, ako komisár Bende, ktorý „videl jasne lživosť týchto rytierov demokracie, ktorí vo všetkých pádoch skloňovali veľké slová, ľud, sloboda, demokracia, a najmä pritom nezabúdali na seba; tá lživosť, tá vnútorná nepravdivosť mu bola jasná na prvý pohľad, na dotyk, o to jasnejšia, že už dávno poznal prázdnotu a faloš takej cesty (Mináč, 1969, s. 757). Autor sa pri tejto príležitosti vysmieva aj z prokresťanských strán: „Slovenskí pobožní vlastenci vyhlasovali, že nedajú pošliapať kríž Kristov, že ho nedali pošliapať hákovým krížom – skryli ho pod dvojramenný nehákový kríž – a že ho nedajú rozbiť nejakým kladivom a sťaf nejakým kosákom, a že jediná hviezda, ktorá má na Slovensku domov, je hviezda betlehemska, a zvedení a iní nezvedení nosili na fazónkach krížiky, ochraňovali Hrob Kristov pred krvilačnými komunistami...“ Slovensku, ako naznačuje autor **Generácie**, hrozil návrat fašizmu: „Tieň Tukov a Tisov sa vznášal nad krajinou. Demokratické noviny upokojovali národ: Tukov zdravotný stav je uspokojivý. A mnohí to pochopili a vyťahovali z tajných skrýš ešte zachovalé gardistické čižmy. A šuška sa rozletela po krajine, Česi a Židia, šuškala šuška, sa znovu rozplemenili na národnom a kresťanskom tele Slovenska ako najhnusnejší príživníci a chystajú sa zničiť pokojný a holubičí národ, zničiť a ožobračiť ho, a komunisti, to sú len pomocníci židovskej internacionály, jej sluhovia a okrem toho neznabohovia, z kostolov urobia sýpky a z kresťanských žien pohanky a prostitútky a čo je viac a čo bude najhoršie, poberú majetky a bude vsjo rovno a všetci budeme chodiť s holými zadkami“ (Mináč, 1969, s. 767). Povojnová spoločensko-politická skúsenosť národov vtedajšieho Československa je tu zobrazená manipulatívne, v epickom priestore skreslenom starostlivo vybranou, ideológiou determinovanou optikou.

V období vzniku **Generácie** boli väzenia v republike ešte stále preplnené „záškodníkmi“, „nepriateľmi ľudu“ a odhalenými „špiónmi“; ako pozostatok schematickej prózy sa objavili aj v trilógii, a to v poslednej časti. K ich odhaleniu došlo hlavne vďaka ostrážitosti pracovníkov ministerstva vnútra (v tej dobe ho ovládali

komunisti). Záškodníckym akciám špiónov zo Západu sprevádzaným vraždami a „imperialistickým intrigám“, ktoré Mináč spojil v diele s hroziacim návratom fašizmu, republika odolala. Napokon „odhalili výrobcu falošných legitimácií, bol to podnotár odkiaľsi zo Záhoria. Potom už všetko išlo rýchlo: zatiahli sieť a pochytili nositeľov falošných legitimácií... všetko šlo dopredu, súvislosti sa rozširovali a viedli ďalej a ďalej a vyššie a vyššie, boli to prekvapujúce a vážne súvislosti. Stopy viedli do stredu vysokej politiky: mladoľudácka avantgarda mala styky s podzemím. Po krajine sa šírilo pobúrenie; bola to provokácia, bola to opovážlivosť v krajine masových hrobov a spálených dedín a desaťtisícov mŕtvych protifašistických bojovníkov. Robotníci, partizáni, všetci vyšli do ulíc: nie, nie, fašizmus neprejde. Bola to vlna hnevu, vzdutá a vysoká vlna, nemohla sa ukázať v plnej sile, lebo nenarazila na odpor, ale bola to mocná a rozhorčená vlna, bolo to nové spojenie srdc, bolo to nákazlivé a bojové vzrušenie a podobalo sa to výbuchu národného hnevu spred troch rokov. Reakcia zatajila dych; narýchlo a zmätene dávali vodcovia vyhlásenia, v ktorých dojemne jachtali o nedorozumení, o vlastnej nevine, vyhlasovali svoj jasný a nedvojznačný protifašistický postoj, snažili sa konsolidovať vlastné rady a v poriadku ustúpiť“ (Mináč, 1969, s. 905 – 906).

Povojnové dianie, evidentne škodiace národu a republike, vyžadovalo radikálny ozdravný zásah. V poslednej časti trilógie Mináč naznačuje zákonité smerovanie spoločnosti k prevratu – najsprávnejším riešením sa ukazuje „revolúcia zdola“. Zmietne príživníkov i anachronické štruktúry a nastolí spoločenský poriadok pod vládou strany, ktorá jediná je schopná zabezpečiť mier, prácu pre každého a spravodlivé rozdeľovanie hmotných i nehmotných výdobytkov poctivo pracujúcim občanom. Dejinnú nevyhnutnosť „víťazného februára“ pochopil aj váhavý, no čestne zmýšľajúci Marek Uhrín, na ktorého sa autor v diele *Zvony zvoní na deň* sústredil; z Uhrína sa stáva novinár presvedčený o správnosti komunistického ideálu – postava, ktorej sa autor podrobne a priam krvopotne venoval, no v konečnom dôsledku nekonajúca v mene svojej slobodnej vôle, ale v mene ideológie. Pred odborovým zjazdom, kde sa stretli „zástupcovia robotníckej triedy, mohutná päšť, úder, rozhodnutie“ (Mináč, 1969, s. 966), vysvetlil Uhrínovi odborárske postoje jeden z predákov: „My sme uvedomeli, my sme sebavedomí, vedia, súdruh, a my hneď tak nepustíme do galot, v nás je moc veľká sila a bárs sú

ešte všelijakí tí, oné, nevedomci, toto chápu jeden jak druhý, že s pánama treba zatočiť rýchlo a tak, aby nás to nebolelo, hahaha, aby to bolelo len ich“ (Mináč, 1969, s. 966 – 967). Bolševický prevrat vo februári 1948 vykresľuje Mináč ako prirodzené nenásilné prevzatie moci robotníkmi. „Vo fabrikách stáli stráže a po uliciach niekedy prešli ozbrojení milicionári a inokedy sa robotníci viezli na nákladnom aute a spievali, ale nijaká všetko zmetajúca detonácia, nijaký vášnivý výbuch, nijaké trosky: vyzeralo to ako príprava, ako veľké manévry, nie ako vojna“ (Mináč, 1969, s. 994-995).

Autor sa nedokázal úplne vymaniť z osídliel schematickej prózy a využíva takmer celý jej arzenál. K nemu, keďže komunisti pokladali za svojho najväčšieho nepriateľa Katolícku cirkev, patrí prioritne dôsledné proklamovanie ateizmu a opovrhovanie vierou v Boha. Marek Uhrín sa už vo veku svojich štrnástich rokov „vzbúril proti nezmyselnosti ľudského života, popieral boha, poprel ho; a s úľavou nie bez zlomyseľnej škodoradosti zistil, že sa nič nestalo, že neprišiel nijaký trest, nijaké peklo, oheň a síra“ (Mináč, 1969, 101). „Prísna, vyhrážajúca tvár Hospodina, tvár, ktorá ho mučila v detstve... aký smiešny Hospodin, aký zlý a samolúby starec, ktorý skrýva v záhyboch svojej brady tajomstvo dobrého a zlého“ (Mináč, 1969, s. 242). Marek sa „vzoprel proti všetkým autoritám, proti všetkým závislostiam: Som sám a bez pomoci; ale som nezávislý od ničoho! Som zodpovedný len sám sebe a len za seba. To je predsa sloboda, po ktorej som túžil, to je zabsolútnenie slobody, to je voľný pohyb ducha, najvyššie možné šťastie“ (Mináč, 1969, 242). Umierajúca mladá žena Irena aj pred smrťou tvrdí, že Kristus „je chladný prorok... Povýšil sa na boha, aby sa vyhol ľudským pokušeniam. To je pokrytectvo“ ((Mináč, 1969, s. 26). Janko Krap v nadšení z formovania sa partizánskych oddielov v horách „mal chuť kláknúť si na kolená a modliť sa d'akovnú modlitbu. Ozaj, ako by mala vyzeráť d'akovná modlitba komunistu? Bud' pokoj mŕtvym bohom na výsostiach, bud' zmena na zemi! Bud' zmena na zemi! Bud' zmena na zemi, amen“ (Mináč, 1969, 245). Oľga Ferkodičová „neverila modlitbám a zdalo sa jej nečestným zachraňovať sa z ťažkostí tým, že sa pokoríme“ (Mináč, 1969, 411).

Názov jednej z kapitol **Boh je s nimi** vyznieva v konečnom kontexte ako výsmech. Väčšinu jej protagonistov čaká utrpenie a smrť z rúk gardistov a nemeckých vojakov. O existencii Najvyššieho pochybuje v Mináčovej trilógii aj kňaz, ktorému

„prebehla myslou strašná pochybnosť, možno, že Ho naozaj niet? Možno, že Ho naozaj niet a možno sa on celý život klamal a klamal aj iných. A možno, že to vždy tušil, že sa klame a že klame aj iných“ (Mináč, 1969, s. 515). Na útoky proti Katolíckej cirkvi autorovi poslúžila aj povojnová diplomatická aktivita Vatikánu – „osvetľuje“ ju z pozície súdobej komunistickej propagandy: „Veľká vec bola v plnom prúde, bola to vec hodna veľkého stratéga, jediným úderom sa zmocniť duše ľudu, kresťanskej, krížikárskej a ľudáckej duše ľudu, arcibiskup a biskupi hľadeli na ten boj s dobromyseľnými úsmevmi, akoby vopred vedeli, kto koho pohltí, kto koho zožerie, a z Ríma chodili hodnostári, vysadali na bratislavskej stanici a strácali sa v tichých kláštoroch, nebola to len taká hocijaká vec, táto dohoda, bola to vec v celoeurópskom meradle, bol to boj o kresťanské duše na Východe, Vatikán sa pokúšal o to, čo sa nepodarilo Hitlerovi, udusiť komunistickú hydru, rozšliapať ju a zdvihnúť kresťanské mysle a vrátiť ich k jedinému bohu a ku koncentrovanému kapitálu; staroluterán a klasický demokrat sa spojil so sutanou, spod ktorej cudne trčali vyleštené gardistické čižmy“ (Mináč, 1969, s. 691 - 692). Na vyvlastňovanie cirkevného majetku reagovali podľa Mináča hodnostári cirkvi preklínaním národa: „Kliatba vychádzala z hĺbky nunciovej duše a zhromaždení biskupi klopili oči a každý mrmlal kliatbu, svoju osobitnú kliatbu za svoje osobitné majetky, za lesy a lúky a role, za žriedla, potoky a rieky, za krajinu, ktorá sa im pohla pod nohami. Bud' prekliaty! Kde sa podel pokorný národ? Och, vždy v ňom driemala duša zbojníka; a teraz sa im vyšmykol z rúk. Bud' prekliaty! Odrazu nemali nič okrem sily slov, okrem sily kliatby, ktorá sa ukázala slabou. Cítili sa pohanení, hanebne zradení a opustení. A sľubovali pomstu a odplatu, božiu pomstu a božiu odplatu, všetko je v rukách božích, chceli veriť pomstivému bohu s ohnivým mečom: ale ohnivý meč neudieral. Bola to porážka, múdri cirkevní otcovia to vycítili... Ale nevzdávali sa.“ (Mináč, 1969, s. 946). Na cirkev sa v trilógii spoliehajú aj špióni prichádzajúci zo Západu chystajúci sa zabrániť chystanému bolševickému prevratu: „...nebolo to beznádejné, nie sú sami v tomto rozhodujúcom a osudnom boji, je tu boh-cirkev a boh-majetok, je za nimi Vatikán a Washington, kríž Kristov a atómová bomba, treba len plniť rozkazy a vykonávať riadne svoju službu, a všetko sa vráti, znovu sa vráti Slovensko s dvojramenným krížom, slobodné Slovensko roduverných Slovákov a sprievody a zástavy a lesk moci a niekto pôjde do plynu a na mydlo“ (Mináč, 1969, s. 859). Aj ostatní predstavitelia a spolupracovníci Katolíckej cirkvi sú

prezentovaní v trilógii negativisticky. Mníška v nemocnici, kde zomrel komisár Bende, mala „oči čisté a chladné ako belasý ľad“, hovorila o mŕtvom neľudsky, označovala ho za „starého Žida“. Doktor teológie poučal svojich spolubesedníkov, „že Žida zabiť a komunistu nie je hriech, lebo sa zabíja v záujme svätej veci, je to len podmienený hriech a vopred sa odpúšťa“ (Mináč, 1969, s. 689). Organista, účinkujúci každú nedeľu v kostole, sa stal vodcom miestnych ľudákov a udavačom: „Doniesol do rösslerovského domu dlhý zoznam podozrivých ľudí. Bol to vzorný zoznam, robil ho po nociach s úzkostlivou a jedovatou presnosťou. Boli tu starí odporcovia, komunisti, ktorých zoznam našiel v trezore politického komisára okresu. Zoznam sa mu zdal neúplný: podoplňal ho. A boli tu aj bývalí ľudáci, ktorí podľa organistu zradili národ a hmotne pomáhali Povstaniu, boli tu aj arizátori, ktorí sa vykupovali pred partizánmi dobrovoľnými darmi, boli tu dokonca aj tí, čo kedysi dávno dali málo alebo nedali nič na zlatý poklad, a boli tu konečne aj takí ľudia, na ktorých sa organista pre čosi hneval. Zoznam mal okolo dvadsať strán...“ (Mináč, 1969, s. 452).

Pri posudzovaní **Generácie** sa v období totality viacerí významní predstavitelia literárnej vedy a kritiky venovali hlavným i vedľajším protagonistom diela. Ich postrehy zosumarizoval Alexander Halvoník: „Albín Bagin situuje Mináčovo novátorstvo do ontológie postáv: Novosť riešenia spočíva v tom, že Mináč v každej situácii zdôrazňuje nevyhnutnosť správneho rozhodovania sa postavy, voľby a zaujatia stanoviska, ktoré by bolo nielen v súlade s objektívnym smerovaním histórie, ale napomáhalo by ho uskutočňovať a prebojovať.“ Ján Števec vidí Mináčovu románopiseckú iniciatívu v tom, že „vytvoril nový model románu, že prepojil historický a sociálny román, no toto prepojenie bolo dané vtedy niečím veľmi naliehavým, a to tým, že román alebo autorský subjekt sa cítil byť nielen sám sebou, ale cítil zodpovednosť aj za širšie súvislosti témy a spoločenskej problematiky, ktorú v románe pertraktuje.“ A rozvíjajúc myšlienku o spojitosti s lyrizovanou prózou, ale v opozícii s názormi päťdesiatych rokov, ktoré mináčovskú koncepciu označili za naturalizmus, konštatuje: Šlo o expresionistickú koncepciu literárnej postavy, kde naturalizmus drsného, odhaľujúceho typu predpokladá ako svoj protipól katarziu, prejavujúcu sa jednak v substančných zložkách samotnej literárnej postavy (perspektíva postavy a jej prerod, zvrät k lepšiemu, ideálnejšiemu) a jednak v tom, že postava v expresionizme nemá povahu estetickéj pravdepodobnosti, a teda nie je

psychologická, ale má povahu pravdy ako vecnej skutočnosti i znaku. Mináčove postavy... majú podľa logiky expresionistickej poetiky povahu jednak mimopsychologickú, sú súčasťou autorovho osobného ja a jednak majú povahu nadosobnú, keď tvoria súčasť všeobecnej znakovej podoby skutočnosti. Ak Vladimír Petřík hovorí, že v Mináčových postavách je len to, čo do nich vložil autor, Stanislav Šmatlák vidí ich novosť v tom, že sa nielen na minulé udalosti, ľudské vzťahy a spoločenské konflikty dívajú z hľadiska prítomnosti, ale najmä preto, že svoj epický materiál evokujú, osvetľujú i poznávajú pre prítomnosť, s vedomým zámerom lepšie, presnejšie a hlbšie (cituje Mináčov výrok) 'porozumieť búrlivému rozvoju spoločenských síl, ktorý naša doba vyvoláva a ktorý našu dobu nezmazateľne poznamenáva.' A k tomu, čo povedal Pavol Števec v súvislosti s Generáciou, že totiž 'epika vyjaviť svoje hranice; rovnako ako svoju vyslovene špecifickú, obraznú a metaforickú komunikatívnu schopnosť', sa žiada povedať, že epika tu naozaj vyjaviť svoje hranice, ale boli to hranice Mináčovej, resp. mináčovskej koncepcie literatúry, determinovanej stavom spoločenskej a kultúrnej zrelosti, z ktorého sa nemôže vytrhnúť ani taký nepokoriteľný myšlienkový Prométheus, akým bol Mináč" (Halvoník, 1997, s. 11). O postavách **Generácie**, ktoré Mináč zo spoločnosti vyseletoval a prispôboval ich ideologickej schéme, sa kritika v čase totality vyjadrovala opatrnícky, vyhýbala sa negativistickému hodnoteniu. V konečnom dôsledku sa ukázalo, že Mináčova „pocitovo-racionálna paradigma“ (Halvoník) si nedovolila narušiť rámec „rozpočítanej skutočnosti postáv“ (Halvoník) – mohli sa vyvíjať a hýbať len v hraniciach ideologického normatívu. Ich prekročenie hraníc autor iba predstiera.

Najviac pozornosti sa v diele dostáva postavám, ktoré sú váhajúce a premýšľajúce. Priestor, ktorý spisovateľ venuje vykresleniu ich charakteru a zdôvodňovaniu konania, je neobvykle rozsiahly. Na pozadí ním vyseletovaných historických udalostí sa usiluje zdôvodniť ich prerod, zmenu myslenia, príklon sympatií k novonastupujúcej „vláde proletariátu“. Mináčovi predstavitelia „buržoázie“ a „prehnitej inteligencie“ sú podobne ako v schematickej próze, značne prediktabilnými postavami, vopred odsúdenými autorom, bezvýznamné a zanikajúce v novej spoločnosti. Takými sú napríklad architekt Ferkodič, továrnik Krempašský, básnik Augustín Šerner. Kladné postavy sa postupne kryštalizujú, ich prerod je bolestivý.

Janko Krap „bol súčasťou pohybu, ktorý pripravoval zmenu... bol človek s presvedčením a s líniou“ (Mináč, 1969, s. 267 - 268), „myslel na oslobodenie proletariátu“ (Mináč, 1969, s. 222), „prečítal Komunistický manifest a Štát a revolúcia; väčšmi sa mu páčil Komunistický manifest, bol to prísľub obrovského pohybu a činnosti miliónov“ (Mináč, 1969, s. 223). Cítil sa „mobilizovaným vojakom revolúcie“, „zvítazil u neho zdravý rozum a uveril“, cítil sa komunistom: „Nebudem môcť voľne dýchať, kým je na svete, hocikde na svete krivda, bieda, útlak. Som komunista, som povolaný niesť tú ťarchu sveta a striasť ju“ (Mináč, 1969, s. 249). Aby autor priblížil partizánskeho veliteľa čitateľovi, aby ho poľudštil, „dovolil“ mu aj obyčajné ľudské žiadosti: „A odpovedal si sám sebe, zažiadalo sa ti trochu buržojského pohodlia, trochu buržojského tepla a tichosti a pokoja a ešte sa ti zažiadalo, aby ti žena ískala vo vlasoch, namojveru, peknú žiadosť si si zažiadal, Janko Krap, bojovník a komunista...“ (Mináč, 1969, s. 718). Táto postava nesie v sebe živelnosť, nespútanosť, koná často inštinktívne, no ukazuje sa, že v konečnom dôsledku spravodlivo. V horách zabil počas SNP človeka považovaného za nepriateľa a zradcu, no viac ako väzenia za svoj čin sa po vojne obával, „že ublíži svojej práci, strane, že vrhne na svoju prácu tieň hanby: okresný tajomník vo väzení“ (Mináč, 1969, s. 731). Demokratické úsilie vtedajších formujúcich sa povojnových súdnych štruktúr, ich snahu o potrestanie prechmatov a zločinov z čias chaosu a bezbrehej svojvôle autor ústami Janka Krapa vykladá ako útok na „jedinú“ triedu, ktorá je nositeľkou pokroku, jediná usiluje o spravodlivosť a uplatnenie práva: „Potmehúdi! Brucháči! Znovu chcú všetko zožrať, všetko zadusiť a pohltiť, slobodu a robotnícku budúcnosť“ (Mináč, 1969, s. 736). Janko Krap i komisár Bende sú hrdinovia s pôvodom proletára, síce hľadajúci a pochybujúci, ale nikdy nie o principiálnych marxistických otázkach. Janko Krap závidel komisárovi „vypätú a krikľavú“ vieru v myšlienku komunizmu, bol jeho svedomím, ktoré ho posilňovalo bojovať za ten istý ideál. Bende sa „narodil pred polstoročím maďarskej slúžke v Berehove, štyri roky bol v prvej svetovej vojne a potom bojoval v maďarskej komúne a hnul vo väzení za bieleho teroru, ušiel na Zakarpatsko a znovu bojoval a znovu bol vo väzení a potom prišlo Španielsko a interbrigády, porážka a koncentráky vo Francúzsku a dlhé roky ilegality“ (Mináč, 1969, s. 561). Službe marxistickým ideálom obetoval svoje zdravie i súkromný život. Dôveroval robotníckej

triede, nie inteligencii. Podľa komisára „*inteligent, to jest svinstvo...to jest element nespoľahnuteľný*“ (Mináč, 1969, s. 562). Počas SNP bol komisárom partizánskej jednotky a chlapi ho počúvali: „...*presvedčivo hovoril rýchlymi pohybmi rúk, vyťahoval namáhavo slová z neviditeľnej čiapky, potil sa a zavše si utieral hrubú, červenú šiju, lesklú od potu. Vedel, že by mohol byť smiešny, a bál sa toho. Bolo to zvláštne: vyzeral smiešne, a predsa chlapom neprišlo ani chvíľu na um vysmievať sa z neho. Bol celý krátky, guľatý a tučný, ale vnútorné energia, ktorá sa prezrádzala v rýchlych a svižných pohyboch, zachraňovala toto telo od smiešnosti. Hľadeli na neho s úctivým začudovaním; počúvali ho pozorne, hoci mu nie veľmi dobre rozumeli. Jeho reč bola nesúladá, hrboľatá a na mnohých miestach nezrozumiteľná; no všetci pocítili, že komisár Bende je presvedčený o tom, čo hovorí. Sila tohto presvedčenia, sila vnútornej, náruživovej viery vyskakovala z tučného, potiaceho sa človeka; a hoci len niekoľkí mohli sledovať komisára Bendeho, hoci len niekoľkí vedeli, o čom hovorí, a chápali ho, všetci ho počúvali s úctou, ktorú si vynucuje sila vnútorného presvedčenia.*“ (Mináč, 1969, s. 309). V dobe dozrievania republiky do „februárového kvasu“ sa tento Mináčom úporne a namáhavo, detailne poskladaný typ revolucionára odolávajúceho vďaka svojej viere v marxizmus extrémnemu makrosociálnemu tlaku presviedčal, „*že sily komunizmu zmohutneli, že sa uskutočňuje vysnívaný pochod do budúcnosti; že na sklonku života vidí, ako sa naplňuje zmysel mnohých trpkých dní a ustavičných zápasov; že je šťastnejší ako jeho mŕtvi súdruhovia, že sa dožil veku, ktorý začína završovať ich dielo. A čo mohol viac chcieť? Čo mohol viac chcieť starý vyslúžilý bojovník, ako dívať sa na uskutočňovanie svojich snov?*“ (Mináč, 1969, s. 888). Aj Marek Uhrín „*videl jasne život červeného komisára, komisára Bendeho, a bol to pochopiteľný a blízky človek, človek, ktorého možno obdivovať, pretože možno mať s ním súcit. A zdalo sa mu, že v tých chvíľach chápe nielen revolúciu a zmysel ľudského života vôbec, ale aj zmysel svojho vlastného života, že vidí svoju budúcnosť*“ (Mináč, 1969, s. 717).

Nielen pod vplyvom udalostí, ale hlavne zásluhou Bendeho vstúpil Marek Uhrín do komunistickej strany a uvedomil si, že zrazu sa stal straníkom z presvedčenia „na celý život“. Ako komunistický novinár „*si už navykol hovoriť zvyčajnými slovami novín, a tak písal uvedomenie, jednota, sila, rozhorčený a ostrý boj, nekompromisne za vládu Národného frontu atakďalej*“ (Mináč, 1969, s. 967). Pochopil, kto „*je nepriateľ, a treba ho zničiť, zničiť,*

zničiť. Je v boji a v boji treba byť nemilosrdný: bol nemilosrdný. Bolo to zvláštne, nepôsobilo mu ťažkosti byť nemilosrdným, niekdajšia ľútosť so všetkým a so všetkými, porozumenie, súcitiť, to všetko odplávalo“ (Mináč, 1969, s. 970 – 971). Cez túto postavu, javiacu sa v diele ako kľúčová, spisovateľ nabáda inteligenciu, aby nestála bokom, „na chodníku“, ale aby sa spolu s komunistickým redaktorom zapojila do procesu budovania. Vyzýva ju nie k pluralite, ale k jednote názorov: „Marek nemohol ujsť z frontu a najmä nechcel, chcel byť pritom čo najbližšie, chcel cítiť svoju silu a svoju pravdu, nechcel byť na chodníku, chcel byť uprostred zástupu, uprostred zástupov, jednotný krok, jednotný dych, jednotná vôľa, bolo to dobrodružstvo srdca a nebolo v tom nič pokorujúceho, unášalo to a bola to veselá a dobrá robota. Chvilie boja, okamihy nadšenia, v ktorých sa mu chcelo kričať: zdalo sa mu, že celý jeho dovtedajší život smeroval k tomuto vnútornému výkriku radosti. Spolu s miliónmi rúk sa opieral do ťažkej a slizkej ťarchy, fyzicky cítil napätie vo svaloch; a odrazu pocit uľahčenia: sloboda, voľnosť, priestranstvo. Najzreteľnejší pocit víťazstva bol pocit širého priestranstva: nad ním sa vzdušne týčila budúcnosť“ (Mináč, 1969, s. 994).

Robotnícku triedu a jej „zdravé“ názory reprezentuje cez výstižnú a pre čitateľa sympatickú charakteristiku zobrazený Čačko, spolubojovník Janka Krapa, piliar, ktorý „vie všetko, zmajstruje topánky, ušije kapce, vie tesárčiť a murovať a poplátať strechu, vie opíliť železo a zložiť vozík a vie ozdobne vyrezať lavicu a okenný rám, je to človek so zlatými rukami. Len mu ruky pozlátiť, hovoria o ňom, ale je to len ozdoba, tie ruky stále niečo hľadajú, dotýkajú sa mŕtvych vecí a menia ich na živé a užitočné, ale zlato sa im vyhýba, sú to večne prázdne a večne hľadajúce ruky robotníka, malé, mocné a takmer čierne“ (Mináč, 1969, s. 721 – 722). Robotnícka kolónia, kde Čačko s rodinou žil, bola podľa Janka Krapa, pracujúceho po vojne v oblastných straníckych štruktúrach, „jedinou spoľahlivou pevnosťou v okrese“ (Mináč, 1969, s. 730), po návšteve u „starého súdruha, ktorý nezradí v zlej hodine“ (Mináč, 1969, s. 730), si Janko Krap uvedomil, že postavenie robotníkov sa nezmenilo, bývalým povstaleckým bojovníkom iba „metálom zapchali ústa... a páni sú len páni a robotník zostal žobrákom“ (Mináč, 1969, s. 725). Čačko v ňom prebudil poznanie, že ako okresný tajomník komunistickej strany sa obklopil nesprávnymi ľuďmi a nie skutočnými súdruhmi – tých môže nájsť hlavne v robotníckej kolónii.

Súdobá kritika píše o „vydarenosti“ Mináčových postáv. Pri tých kladných cítiť, že im je autor priaznivo naklonený, v robustnom prokomunistickom geste „prikresáva“ svoje postavy k ideálu, postupne buduje a „čistí“ ich charaktery, aby svojich hrdinov napokon doviedol do spoločnosti poskytujúcej nádejnú perspektívu a budúci blahobyť všetkým statočne pracujúcim. Negativizmus jeho záporných protagonistov je apriori určený aj ich postavením – slúžia fašizmu a režimu z presvedčenia alebo z donútenia okolnosťami a tiež kvôli vlastnému prospechu. Najmä pri nich sa objektivnosť spisovateľa ako nezávislého pozorovateľa, analyzujúceho a komentujúceho stráca, percipient priam bytostne cíti jeho opovrhnutie a nenávisť k zlu, ktorým sú opantané, autor k nej provokuje aj čitateľa. Takými postavami sú napríklad priehybský organista, udávajúci spoluobčanov, aj gardisti, ako napríklad nadzbrojník Filip Hracho, veliteľ trestného a prepadového protipartizánskeho oddielu disponujúci svojou vlastnou filozofiou – aj tú nám autor tlmočí – síce s nádychom expresivity, no pomerne plytko a zjednodušene: *„Bol presvedčený, že sa tu robia dejiny a nechcel byť v dejinných chvíľach vzadu, nechcel byť obyčajným a neznámym činiteľom, ktorého si dejiny nevážia a o ktorom sa v dejinách nehovorí, chcel byť vpredu a chcel rozhodovať. Vedel, že rozhodujúce chvíle neprichádzajú každý deň; a bol rozhodnutý nepremeškať túto chvíľu, ktorá konečne prišla. Rozbi, rozdrv, nato si gardista: to bolo jeho jednoduché náboženstvo. A teraz prišiel čas ničenia, rozbíjania, teraz konečne prišiel ten čas, na ktorý sa už dlho pripravoval, teraz udrela tá hodina, hodina osudu, hodina zúčtovania. Nadzbrojník Filip Hracho bol odhodlaný, pevný, neoblomný; bol hrdinom, o ktorých sa spievalo v gardistických pochodoch, bol strážcom Boha a národa, ochrancom Svätej Pravdy a bol pomstiteľom z vôle osudu. Veril svojmu náboženstvu, jeho náboženstvo sa nedalo od neho odlúčiť, jeho viera a on boli jedno; a keďže nikdy nezapochyboval o sebe, nezapochyboval ani o svojej viere. A teraz bolo všetko ešte samozrejmšie a ešte jednoduchšie, bi, rozbi, rozdrv, zabíjaj, to boli tie slová, to bolo všetko, čo bolo treba vedieť a čo bolo treba chcieť“* (Mináč, 1969, s. 516 – 517).

Bývalí gardisti sa aj po vojne tajne organizovali, autor nestráca zo zreteľa ich minulosť; aby mohli plniť *„zvláštne poslanie, potrebovali peniaze, mnoho peňazí... majú rozbehnutý veľký podnik, grandiózny podnik, bol to podnik temný a spojený s rizikom...“*

(Mináč, 1969, s. 682). Patrili k jedincom, potenciálne nebezpečným, snažiacimi sa aj pomocou pochybných kšeftov ovplyvňovať a zvrátiť chod spoločnosti.

Z absolútneho negativistického postoja autora voči postavám nemeckých vojakov vyplýva aj absolútna prediktabilita ich zmýšľania a činov. Postavy okupantov v Mináčovej *Generácii* neprekročili tieň schematickej prózy päťdesiatych rokov – podčiarkujú čiernobielosť jej mozaiky. Jonathan Debner bol rodákom zo Sedmohradska a jeho rodičia sa „vrátili do Ríše z lásky k veľkému Nemecku. Bola to vášnivá a slepá láska: duch šovinizmu žil v národnostných ostrovoch ešte mocnejšie ako v ríšskych Nemcoch. Hitler ich považoval za predsunuté hliadky Nemectva: a oni sa nimi cítili, boli hrdinovia, prví dobyvatelia, ktorí pripravovali cestu na východ. Jonathan Debner, unteroffizier v pluku horských strelcov, možno niekedy, vo chvíľach slabosti, aj zapochyboval o fűhrerovi; ale ešte nikdy nezapochyboval o nadradenosti Nemectva, o nemeckej sudbe, o skvelej, nádhernej, blahobytnej a vodcovskej budúcnosti Nemcov. Bola to naivná, skoro detská viera, tým zhubnejšia, lebo sa nezakladala na poznaní: Jonathan Debner raz a navždy prijal mýtus o krvi a rase“ (Mináč, 1969, s. 446 – 447). Tento unteroffizier sa na svoju vlastnú žiadosť dostal do jedného z trestných práporov SS a zúčastnil sa trestnej výpravy proti partizánom. „Myslel na pomstu, v hliadke, ktorú postrieliť partizáni, mal niekoľko známych, boli to samí dobrí chlapci a boli to Nemci, ktorých zradne zabili. Jonathan Debner možno aj zato prešiel do trestného práporu SS, lebo služba v takomto prápore bola síce niekedy nebezpečná, ale nikdy nebola taká únavná a jednotvárna ako služba na fronte, bolo tu vždy nejaké dobrodružstvo a bola tu väčšia nádej na korisť. Iste sa aj preto žiadal Jonathan Debner do trestného práporu. Ale o tom nehovoril nahlas, ani si to nepripúšťal vo vedomí. Nahlas hovoril a vo vedomí si pripúšťal len to, že si stal do šíku najolasteneckejších vlastencov, najlepších synov národa, že bojuje na najvysunutejšom fronte, v najprednejšej hliadke. Tak to bolo, to bola pravda, lebo pravda musí byť viditeľná a hmatateľná, a ak jestvujú aj iné pravdy, do tých Jonathana Debnera nič. Tak to bolo, bola v ňom skutočne nenávisť, chcelo sa mu zabíjať a ničiť a páliť, chcelo sa mu zniesť z povrchu zemskeho všetko, čo zavádzalo Nemcom, čo zavádzalo jemu a ostatným Nemcom“ (Mináč, 1969, s. 506 – 507). Odpor vzbudzujúce konanie a zmýšľanie tejto postavy prehĺbuje autor i jeho vonkajším opisom: „Bol to škaredý človečik a neárijský typ, bol nízky, mal krivé nohy a tvár mu hyzdilo

ustavičné šklbanie“ (Mináč, 1969, s. 507). Jonathan Debner je odpudzujúcim človekom hlavne v mene svojich činov, v mene toho, čo, presvedčený fašistickou ideológiou, koná. Stáva sa jedným z hlavných aktérov popravy zajatého podporučíka paradesantnej brigády, ktorého postrelil do nôh. Poprava sa vykonáva operatívne, hneď po zadržaní „banditu“, pred rodičmi dotyčného, pred ostatnými zajatými, ktorí ju musia kľačičky v snehu sledovať, i pred ženami a deťmi: *„Teraz už bolo naozaj všetko pripravené a všetko bolo v najlepšom poriadku, podporučík Ondrej Korim mal hlavu pekne v slučke, dvaja esesmani ho pridržiavali na klátiku, aby nespadol a nepobabral vlastnú popravu, lebo poriadok musí byť aj pri posledných veciach človeka. Jonathan Debner stál pod starou hruškou, ešte raz pozrel, či je všetko v poriadku, svaly na tvári mu poskakovali a zdalo sa, že prežúva. Aj Jonathan Debner sa presvedčil, že je všetko v najlepšom poriadku, dôkladne všetko preskúmal pohľadom, ale nenašiel nijakú chybičku. Vtedy začal padať sneh, boli to veľké vločky snehu a pomaly a mäkko sa znášali na zem. Jonathan Debner si utrel vločku, ktorá mu padla na čelo, pokynul rukou tým dvom, ktorí držali nevládne telo podporučíka Ondreja Korima, a tí dvaja odskočili a Jonathan Debner kopol do klátika. Klátik vyletel spod nôh podporučíka Ondreja Korima a Ondrej Korim ostal visieť, baganče mu boli len niekoľko desiatok centimetrov nad zemou, telo sa trochu zakolísalo a potom ostalo nehybné, hlava spadla na prsia a bolo po všetkom“* (Mináč, 1969, s. 512 – 513).

Veliteľ nemeckej posádky okupujúcej Priehyby major Hans Peter Jürgens pochádzal z Horného Saska, z pietistickej rodiny, zbožnej a mravnej. Pochopil, že *„vlast bola v nebezpečí a volala ho: to mu stačilo. Lebo miloval svoju vlasť, zeleň lúk a úhľadné mestečká, ktoré akoby boli vystavené najmä kvôli pohľadnícom; obdivoval nemeckého ducha, ktorý stvoril novú, pohodlnú a praktickú prírodu; a predovšetkým bol hrdý na to, že je Nemec. Keď sa Hitler predral k moci, mal dvadsať rokov a bol v tajnej organizácii domobrany; privítal Hitlera, hoci mu nie celkom dôveroval, ale privítal ho ako jeho mnohí vrstovníci ako muža, ktorý odčiní hanbu a potupu Nemecka. Ak aj sprvu pochyboval a nedôveroval, nasledujúce roky ho presvedčili: čím prekvapujúcejšie boli Hitlerove úspechy, tým viac veril, že cez neho hovorí nemecký duch, duch Nemectva...“* (Mináč, 1969, s. 459). Ďalší nemecký dôstojník dvadsaťpäťročný obersturmführer Erich Jahnke *„si svoju hodnosť zaslúžil: mal tri medaily za zranenia, bol vo Francúzsku, na Kréte a na východe, v kotle pri Možajsku. Bol už z generácie,*

ktorá nebola zaťažená slaboškými myšlienkami pre ponižujúcu minulosť. Vyrastal v Hitlerjugende, vírenie bubnov a prenikavý vresk fanfár boli jeho detské piesne; fackové sprievody, starogermánske mýty, ktoré boli presiaknuté krvou, úkladmi a brutálnymi víťazstvami sily nad slabosťou, to bola jeho detská viera. Prv než začal dospievať, ovládal už dokonale pechotné zbrane, pochod v útvare, plazenie, maskovanie a iné smrteľne vážne hry; naučil sa počúvať a neodvrávať, stáť v pozore, pochodovať v pozore, žiť v pozore. Páčil sa mu taký život, lebo to bol preňho jedine možný, jedine predstaviteľný život; keďže nepoznal inakší život, necítil sa o nič okradnutý... Bol hlboko, nábožne vd'ačný osudu, že je príslušníkom národa, ktorý je povoláný vládnuť; osudu a Hitlerovi, ktorý bol jeho viditeľným vtelením. Pochodoval pred ním po návrate z Kréty, vybraná jednotka SS prišla rovno z letiska a pochodovala pod Brandenburskou bránou a On stál nepohnutý, prísny, ale chápaný. Erichovi Jahnkemu stúpalo dojatie v hrdle, nemohol vydýchnuť, chcelo sa mu zomrieť, urobiť tu, pred Ním, nejaký neslýchaný čin, dať sa roztrhnúť granátom alebo nejakým iným činom dokázať svoju nekonečnú oddanosť“ (Mináč, 1969, s. 492 - 493).

Z arzenálu schematickej prózy prebral autor *Generácie* aj postavy špiónov a záškodníkov. Jedným z nich je pôvodne účtovník, potom bývalý zbrojník Vincent Ulrich. Do Pohotovostného oddielu vstúpil z vypočítavosti: „blížila sa všeobecná pohroma a vo všeobecnej pohrome bolo najbezpečnejšie medzi najsilnejšími: priatelia ho ubezpečovali, že Pohotovostné oddiely budú najsilnejšie, že budú ocelovou päťou, o ktorú sa rozdrví každý útok a ktorá rozdrví všetko na prach. Pán Ulrich vstúpil, aby mal ochranu v protivienstvách, ktoré sa približovali, aby mal pevnú strechu nad hlavou v prípade nepohody. A tu sa stala s jeho dušou podivuhodná zmena, duša sa odomkla, odkryla, stala sa mocnou, výbojnou, smelou“ (Mináč, 1969, s. 364). Vo výcvikovom tábore na Západe strávil po vojne tri mesiace: „učil sa šplhať po kolmých stenách, plaziť sa, plávať pod vodou, strieľať do terča, šifrovať, učil sa mlčať pri fingoovaných výsluchoch so skutočnými údermi, učil sa všetkému s vášňou, bola to jeho jediná cesta, jeho jediná budúcnosť“ (Mináč, 1969, s. 857). Podobne ako predstaviteľov nemeckej okupačnej moci, kreslí Mináč psychologický portrét špióna Ulricha. Pomáha si pritom aj schematickou rétorikou, v tomto prípade v mnohom podobnou rétorike nacistických propagandistov: „Mal pred sebou len jednu cestu, jedinú možnosť: na tej ceste nič nemohol

stratiť, a všetko získať. Neodbočoval, bol odhodlaný neodbočiť ani chvíľu, bol odhodlaný byť presným a výkonným vojakom slobody. Bol odhodlaný byť neúprosným k nepriateľovi, ale aj k sebe, bol odhodlaný neľutovať nepriateľa a neľutovať sám seba. Nie, nebol zapálený nejakou myšlienkou s veľkým písmenom, nikdy veľmi nedôveroval myšlienkam a najmä tým s veľkými písmenami: bol vojak zmobilizovaný proti komunizmu: bol hrdý na to, že je vojakom komunizmu. Bol hrdý aj na svoje svetlé fúzy, ktoré si dal narásť na utajenie, aj na šifrovací kľúč, aj na malorážkový revolver, zavesený pod pazuchu, aj na pevné topánky, aj na dôležitosť svojho poslania, aj na príkaz príkazov: umri, ale neprezrad!“ (Mináč, 1969, s. 857). Vincent Ulrich prišiel na Slovensko v štyridsiatom siedmom roku, v lete, no sklamaný bol z účastníkov zapojených do protikomunistického odboja – „bola to amatérska práca, celá tá ilegalita, vybíjali sa tým, že sa tajne schádzali a nadávali a čakali na atómovú bombu alebo na nejaký iný zázrak. Viedla ich nenávisť a strach, ba niektorí sa nazdávali, že slúžia myšlienke, bola to stará myšlienka, Za Boha a národ, boli nezmieriteľní voči komunizmu, ale boli málo výkonní, len v niektorých skupinách pochopili závažnosť doby a zhromažďovali zbrane, ale väčšina si to odbavovala rečami a čakala na zázrak a pestovala zásluhy, ktoré chceli uplatniť po veľkom dni vzkriesenia“ (Mináč, 1969, s. 857 – 858). Sklamali ho i jeho nadriadení na Západe, ktorí, vzdialení od skutočnosti „sa nazdávali, že je všetko pripravené, že stačí iskra a Slovensko vzbĺkne a podzemné hnutie sa premení na zemetrasenie, ktoré zmietne z povrchu krajiny komunistov a Čechov a Židov. Ale bývalý zbrojník Vincent Ulrich... skoro zistil, že tu niet veľkej aktívnej sily, že sú tu len fušerské ilegálne skupiny, tarájúce a posielajúce do zahraničia správy prifarbené želaním, že skutočnú údernú silu treba ešte len stvoriť“ (Mináč, 1969, s. 858). Verný myšlienke, kvôli ktorej sa stal diverzantom, „poslal v tom zmysle dlhú správu do ústredia – a dostal po nose. Je len nováčik, nech sa nevyťahuje; dostávajú denne desiatky správ a tie sú v rozpore s jeho hlásením; nie sú zvedaví na jeho komentáre, sú zvedaví na fakty: komentáre obstarajú oni. Škrela ho to, ale bol poslušným vojakom: druhý raz bol opatrnejší, prispôbil sa oficiálnemu tónu. Oficiálny tón bol optimistický, Slovensko bolo slabým článkom republiky, Slovensko bolo pevnosťou slobody, nepoddalo sa komunizmu a nepoddá sa mu a je hotové do chlapa – okrem pár zapredancov a pomýlených – povstať v príhodnej chvíli.“ (Mináč, 1969, s. 858 – 859).

Galériu negatívnych postáv ozvlášťujú vtedajší prorežimní básnici. Mináč tak robí z pochopiteľných dôvodov – stáli na opačnej strane ideologickej barikády ako on. V priestore, ktorý im venuje, čitateľ nadobúda často podozrenie, že ide aj o vybavovanie si osobných účtov s konkrétnymi autormi publikujúcimi v období Slovenského štátu a po oslobodení. Priznáva im síce určitú mieru talentu, no ich nadanie bagatelizuje, zdôrazňuje prežitost' ich „bolestínsky“ ladených básní, extravagantnosť námetov a čudáctvo, servilnosť voči vládnucej moci, snahu vyšplhať sa na výslunie cez prítomnosť politického hesla vo verši. Staršiu generáciu autorov v Mináčovom diele reprezentuje Pavel Počina: *„...bol šašo a blázon nielen preto, že sa patrilo ním byť, ale aj z organického nutkania. Bol vulgárne ctižiadostivý ako herec alebo ako baletka, chcel, aby sa všetci naňho dívali, aby vynikal na prvý pohľad: vynikal výčinní v živote i v poézii. Jeho poézia sa pohybovala v temnej ríši oblúd a smradov, zmyslových zvráteností a provokácií; boli to výkriky, nadávky, bola to pomsta citlivého a urazeného človeka. Lebo mal mierne, citlivé srdce, prahnúce po harmónii a súlade. Mal v sebe dar pokojnej, tichej melódie, ale potláčal ho, lebo v tejto dobe bol taký dar smiešny: a on zo všetkého najmenej chcel byť smiešny. Bola to doba supov a havranov, doba škrekotu a hnijúcich mŕtvol: Pavel Počina šiekali.“* (Mináč, 1969, s. 198). V mene marxistickej ideológie, ku ktorej sa autor trilógie a „projektant slovenskej kultúrnej autenticity“ (Halvoník) hlásil, posmešne spája tohto vyznávača nematerialistického chápania sveta s úpadkovosťou, spiatočníctvom, prospechárstvom a vyjadrovaním sa na úrovni zvierafa: *„...veril v Ducha, ktorý obhospodaruje neporiadok hmotného sveta, a slová spravodlivosť, ideál, človek písal rád s veľkými písmenami. Opovrhoval hmotou a nenávidel materialistov: zo všetkého hmotného si vážil len hmotný blahobyť. Bol to prostý slovenský meštiačik, ktorý veľmi túžil za svetovosťou... Duch, páni moji! hovoril. Nezabúdajte na nesmrteľnosť!... Búchal nohami o dienko suda, zvíjal sa a krivil tvár, akoby mal padúcnicu. A vydával zvuky: bú, bú“* (Mináč, 1969, s. 198 – 199).

Ďalší predstaviteľ spisovateľov, mladý básnik, predtým lekárnik Augustín Šerner vydával svoje verše „bojovné, chalupkovské a bottovské, plné mocných, tvrdých, oceľových slov“ (Mináč, 1969, s. 350) pod pseudonymom Alo Hron v cyklostylovanom časopise malého okresného mesta. Dokázal sa prispôbiť vojnovému režimu Slovenského štátu,

i povojnovým okolnostiam. „Veril Churchillovi a atómovej bombe a prevahe zbraní Západu a zručnosti západnej diplomacie a vnútornej sile zjednotenej demokracie, veril všetkému, pretože veril vo svoju budúcnosť, vo svoju šťastnú hviezdu... Mal najčerstvejšie správy z pražského parlamentu a z pražského zákulisia, ale aj z Londýna a Washingtonu a Paríža, práve tak ako z Námestova a zo Sniny: mal pocit, že rozumie pohybu sveta a že ho do istej miery pomáha ovládať. Samotná vec, demokracia, slušnosť, humanita, pre ktorú sa ešte pred niekoľkými dňami cítil zapálený, zožltla a oprchla: boli to len slová pre pospolitý ľud: skoro vycítil, že hovoriť tie slová v novom prostredí je takmer neslušné a celkom isto smiešne. Tu nebolo času na rečičky; tu boli len praktickí muži, mocní muži, ktorým šlo o moc. Zoraďovali šíky, dočasne ustupovali, chystali sa na útok. Bolo to ako na vojne: bola to vojna. Och, tí muži boli veľmi vzdialení od sentimentality, od planých rečičiek, ich slová boli skrz-naskrz praktické a predznamenovali činy. Navonok vyzerali tí muži obyčajne: mali cvikre a okuliare a dvojité brady, plešiny a chlpy v nose. Ale znútra zvonili oceľou a zvonovinou, Augustín Šerner počul ten zvuk. A chcel sa im podobať“ (Mináč, 1969, s. 944 – 945).

Obaja títo predstavitelia spisovateľskej obce mali v diele zosobňovať všetkých literárnych tvorcov oficiálne publikujúcich v Slovenskom štáte a v povojnových pomeroch nadbiehajúcim Západu. Ich bezcharakternosť, skutočnosť, že svoj talent zapredali za materiálne a mocenské výhody, autor *Generácie* tvrdo, až pamfletisticky obnažuje a pranieruje. Jeho pokus o typizáciu prorežimných spisovateľov vyznieva zjednodušene, u rozhladeného a súdneho čitateľa, ktorý pozná literárnu situáciu počas vojnového obdobia v bývalom Slovenskom štáte vyvoláva vážne pochybnosti a nedôveru.

„Mináč sám si určuje nielen výber postáv a tým aj výsek skutočnosti, ktorý nám predvádza, ale aj samy postavy vnímame cez jeho vzťah k nim“ (Rozner, 1959, s. 787). Učiteľ na penzii, starý pán Melicher zosobňuje konzervatívne orientovanú inteligenciu, ktorá je za návrat Prvej republiky: „Zvykol si na usporiadanosť a stálosť vecí okolo seba; cez celý svoj život sa snažil kráčať vymeraným a presným krokom, nie vojenským, ale solídnym občianskym krokom, nenáhlivým, nevzrušeným a opatrným. Ak mal niekedy nejaké vášne, ak ho niekedy dávno pokúšalo vzrušenie, utajil ich a potlačil v mene poriadku, stálosti, nepremennosti

vecí: nepremennosť zásad, nepremennosť vecí, ktoré ho obklopovali, sa mu stala nielen cieľom, ale aj meradlom, ktorým meral všetky hodnoty. Tie zásady si nevybudoval sám, našiel ich v mladosti a už sa ich nepustil. Skrývali sa v nich pojmy, ktoré už vychádzali alebo dávno vyšli z módy, česť, čistota mravov, humanitas, starorímske cnosti, ako ich kedysi učili na latinských školách. Veril, že stačí udržiavať oheň, že stačí príkladne žiť, že stačí vlastným životom dotvrdzovať nepremennosť zásad; že sa ľudia sami od seba, dojatí príkladom, vrátia k dobrým mravom. Ostatne, čím ďalej, tým ho ľudia menej zaujímali. Mal svoju samotu a svoju vieru v nepremennosť zásad, svoju numizmatickú zbierku a svoj usporiadaný malý svet; vychádzal len vtedy, keď musel, keď ho potrebovali, keď potrebovali jeho mravnú autoritu, jeho počestnosť, jeho tvár kamenného svätca“ (Mináč, 1969, s. 337 – 338). Skrz postavu starého učiteľa autor zdôrazňuje archaickosť názorov „klasicky“ vychovaných vzdelancov, ich v podstate antihumánnosť, odtrhnutosť od života, potrebu zmeny myslenia a konania. Iný predstaviteľ inteligencie, profesor Markech sa zaradil k postavám v prvej časti trilógie tápajúcim, neschopným rozoznať, kde je ich miesto v živote a v spoločnosti, podliehajúcim ilúziám suchej učnosti, pochybujúcim o každej ideológii. Svoje pochybnosti vyslovil nahlas pred Jankom Krapom: „Lud! Vy, komunisti, ste zdedili tento princíp od romantikov a chcete sa im podobať: práve tak neurčíte milujete ľud a práve tak s celou určitosťou chcete stáť nad ním. Ani najlepší z romantikov nežili s ľudom, ale skláňali sa k nemu. A vy sa k tomu, čo nazývate ľudom, skláňate, aby ste ho mohli viesť. Lud! To bola vždy výhovorka pre uskutočnené a pre chystané zločiny!“ (Mináč, 1969, s. 248). Ovplynvený dejinnými udalosťami a vtiahnutý do víru povstaleckých peripetií, uvažoval profesor Markech už ako materialista: „Život je len vzplanutie a uhasínanie, nezmyselný pohyb, sled chemických reakcií, ktoré sa dajú vyjadriť niekoľkými vzorcami. Chemické zmeny základných látok: a všetko ostatné sú výmysly najvyššie organizovanej hmoty, ktorá sa bojí konečného procesu, rozkladu, hoci vie, že musí prísť. Všetko v prírode smeruje k obrane proti zániku, ktorý beztak prichádza... Myšlienka je viazaná na hmotu, ktorá zaniká; a tam, kde je zánik, kde je ustavičná hrozba pomínutelnosti, tam niet slobody. Tam je nutné konať proti zániku, proti strachu...“ (Mináč, 1969, s. 485). Povstalecké udalosti sa stali pre neho katarziou, v ktorej

sa prejavila kvalita človeka, jeho pozitíva i nedostatky. SNP mu ukázalo pravý zmysel ľudskej existencie.

Do fabulácie príbehov jednotlivých protagonistov je rafinovane vpletený ideologický schematizmus (Marčok), propagácia komunizmu sa prejavuje aj v dialógoch, prezentovaných ako prirodzené, vyplývajúce z vnútornej ustrojenosti účinkujúcich, vtedajšej spoločenskej situácie, patriace k vzťahu muža a ženy:

„Už dávno ste komunistom?“

„Dávno,“ povedal Janko Krap.

„Chcela by som vedieť, ako je to,“ povedala Ema zamyslene. „Chcela by som vedieť, čo človek cíti, keď je komunistom. Vždy ma priťahovalo tajomstvo: bála som sa ho a priťahovalo ma.“

„Niet v tom nijakého tajomstva. Nič neskrývame, niet u nás ničoho, čo by sme chceli skrývať.“

„Nie,“ povedala Ema. „Iste je v tom nejaké tajomstvo. Keď som bola malá, videla som váš sprievod. Zdalo sa mi vtedy, že je obostretý vtedy práve takým tajomstvom ako slávnosť Božieho Tela. Tajomstvo viery, viete?“

„Veríme len v hmatateľné veci,“ povedal Janko Krap mrzuto.

„Veríte v budúcnosť,“ povedala Ema. „A budúcnosť je nehmatateľná. Máte svojho jediného boha – proletariát. Máte svojich svätých, svoje mystériá, svoj budúci raj a máte nádej na vykúpenie.“

„Veríme len v to, čo sme spoznali rozumom,“ povedal Janko Krap. Zdalo sa mu, že sa mu Ema náročky vysmieva, že náročky pred ním vypína prsia a náročky tak hovorí.

„To by bolo príliš prosté,“ povedala Ema.

„Všetko je prosté,“ povedal Janko Krap. „Chceme dosť chleba pre všetkých. Chceme rovnakú príležitosť pre všetkých. To je prosté a spravodlivé.“ (Mináč, 1969, s. 433 – 434).

Spisovateľ nám sugeruje, že takýto text percipient nemusí dekodovať, pretože neobsahuje žiadne skryté významy. Autor a jeho postavy „nič neskrývajú“.

Pokračovaním v tradícii slovenského schematickeho výrobného románu ja aj vzťah autora a jeho postáv k prírode. Vo výrobných románoch sa tomuto „elementu“

nevenuje prakticky žiadna pozornosť – ich hrdinovia, podliehajúci antagonistickému chápaniu sveta, s prírodou a jej prekážkami hlavne úporne zápasia podobne ako s triednym nepriateľom. Aj v *Generácii*, keďže príroda je apolitická, nedá sa ideologicky spracovať a ovplyvniť, sa táto stala pre autora bezvýznamným činiteľom, spomenutým iba raz. O jej úlohe v románe sa čitateľ dozvedá z uvažovania jedného z protagonistov: „Janko Krap... nebol ani mešťan ani básnik, príroda nevyvolávala v ňom nejaké zvláštne predstavy; bola preňho len prostredím, veľmi prirodzeným prostredím, v ktorom sa rozvíjajú určité formy života... K horám, v ktorých žil už mnoho mesiacov, pociťoval vdáčnosť: skrývali ho. Ale to, čomu sa zvyčajne hovorí príroda, nad čím zvykne mešťan vzdychať a o čom sa píše sladko melancholické verše, to akoby ani nevidel. Bol zaujatý jednou myšlienkou a tejto myšlienke sa podrobovalo všetko. Úzka dolina s priehľadnou vodou potoka s pučiaccimi vrúbami a rakydami nebola preňho dolinou prebúdžajúcou sa k jari: bola to ideálna ústupová cesta, ktorá sa dala brániť s jednou PTP a s dvoma guľometmi hoci aj proti kompletnému guľometnému práporu... Cítil sa veliteľom a vodcom nielen ľudí, ale celej hmotnej prírody, ktorá – o tom bol presvedčený – sa raz prebudí, aby mu pomáhala“ (Mináč, 1969, s. 225). Namiesto s prírodou sú Mináčovi hrdinovia spätí prioritne s politikou, v symbióze s ňou žije prevažná väčšina z nich – kladných alebo záporných.

Načrtávanie perspektívy šťastnej budúcnosti ako odmene pre bojujúcich v prospech myšlienky socializmu obyčajne býva záverečnou pasážou vo výrobných románoch – u Semiona Babajevského, Vasilija Ažajeva alebo Františka Hečku. Ani Mináč sa schematickej tradícii tohto subžánra nevyhol a iluzívnym príslubom „radostného“ žitia Oline a Markovi, dvom nádejným budovateľom z radov inteligencie zakončuje druhý diel trilógie: „Boli mladí a všetko bolo pred nimi a všetko bolo pre nich, hviezdy, svetlá, mesto, noc, vône, všetko bolo pre nich, všetko tu bolo kvôli nim, mali dosť síl, aby objali celý vesmír a aby objali svoju budúcnosť, o ktorej nepochybovali“ (Mináč, 1969, s. 633).

Hlavne na postavách, ktorých „komplikovanosť“ často vykazuje znaky implantátu, založil spisovateľ svoj autorský proces presvedčania: cez ich stretnutia s historickými okolnosťami, formujúcimi a deformujúcimi človeka, cez ich činnosť alebo nečinnosť, cez ich vnútorný prerod a postupné spoznávanie východísk sa usiluje

zdôvodniť bolševický prevrat v roku 1948 ako nevyhnutný, progres a budúci blahobyť prinášajúci historický čin, a to nielen pre triedu robotníkov a roľníkov. V snahe „dovysvetľovať“ a „doobjasňovať“ narúša linearitu narácie digresívnym ponorom do „vnútra“ postavy, explikatívne alebo reflexívne ladeným. Jeho *Generácia* mala byť pravdivým svedectvom, umeleckým dokumentom o kľúčových dejinných udalostiach, svedectvom o ľuďoch tápajúcich v tme a nachádzajúcich svetlo perspektívneho a užitočného života v novom spoločenskom zriadení. Mala byť súdom nad zločinnou profašistickou spoločnosťou a jej prisluhovačmi. Na minulosť, súčasnosť a budúcnosť poskytlo dielo pohľad skreslený ideologickou optikou so zámerom ľahko identifikovateľným a verifikovateľným. Je evidentné, na ktorej strane autor stojí, ale zápas o čitateľa, úsilie, aby ho presvedčil, nie je len Mináčovým zápasom, ale prioritne je zápasom komunistickej moci v snahe zotročiť človeka, na stranu ktorej sa postavil a ktorej masívne a bez zábran svojím dielom posluhuje. Odovzdávanie filozoficko-metaforických posolstiev nahradila okázalá manifestácia posolstiev politických, pretransformovaných do umeleckej podoby. A tak beletristické stvárnenie skutočnej životnej pravdy a skutočnej perspektívy ostalo mimo autora, mimo čitateľa a nenájdeme ho ani v trilógii *Generácia*.

Schéma a dogma v knihe určenej deťom a mládeži

Jednou z hlavných úloh literatúry po roku 1948 mala byť snaha pomáhať pri výchove nového, „socialistického“ človeka. Už na Zjazde národnej kultúry v apríli 1948 zvolanom do Prahy Klement Gottwald zdôraznil potrebu „novej kultúry dneška“ a autori, ktorí sa v marci 1949 zúčastnili zjednocovacieho zjazdu českej a slovenskej spisovateľskej obce, „manifestovali odhodlanú príslušnosť“ k pracujúcemu ľudu a kultúrnemu programu, ktorý vytýčila Komunistická strana Československa. Literárny model písania vytýčený zjazdmi bol striktný – od spisovateľov sa žiadala ideová jasnosť, jednoduchosť, priamočiarosť. Literatúra – tento seizmograf spoločenského vedomia – určená dospelým napodobňovala sovietske vzory a podobne vznikala aj slovenská literatúra pre deti a mládež. Arkadij Gajdar (*Timur a jeho družina*), A. Kononov (*Povedky o Leninovi*) a ďalší autori z „krajiny sovietsk“ našli svojich nasledovníkov v dielach Jozefa Horáka (*Pionierske srdce; Červená šatka, biely mak; A kto je viac!*), Kristy Bendovej (*Pioniersky pochod*), Milana Ferku (*Veselo, pionieri!*), Zlatka Klátika (*Hurá, pionieri!*), Eleny Čepčekovej (*My s červenou hviezdíčkou*), Heleny Križanovej – Brindzovej (*Traja bratia*) a iných. Dieťa ako najľahšie manipulovateľný objekt výchovy sa stalo terčom intenzívneho vymývania mozgu. Masovosť kultúry sa tu priamo snúbila s agresivitou. (Sovietska história pozná množstvo prípadov, keď deti, ovplyvnené propagandou, udávali vlastných rodičov.) Aj v literárnych dielach pre deti a mládež si našla schéma a dogma svoje miesto. Najmladšia generácia sa v nich s nadšením zúčastňovala bezplatných organizovaných brigád, zberu papiera, fliaš, železa, zanietene sa oboznamovala so životom a dielom Vladimíra Iljiča Lenina, Josifa Vissarionoviča Stalina, Viliama Širokého a Klementa Gottwalda, aktívne diskutovala na schôdzach, hromadne vstupovala do pionierskej organizácie a bdelo odhaľovala domácich nepriateľov socializmu i záškodníkov a špiónov zo Západu. Usilovne sa učila hlavne preto, aby v budúcnosti úspešne pokračovala v diele, ktoré začali jej rodičia - v budovaní ateistickej socialistickej a komunistickej spoločnosti.

Aby sa naši autori zaoberajúci sa tvorbou pre deti a mládež poučili od „neprekonateľných vzorov“, vychádzalo u nás množstvo prekladov zo sovietskej literatúry, často triviálnych, nemajúcich žiadnu umeleckú hodnotu, masívne kontaminovaných prokomunistickou politikou. Ako príklad možno uviesť knihu A. Kononova *Poviedky o Leninovi* (1952). Texty sa usilujú predstaviť boľševického vodcu deťom ako človeka láskavého, dobrosrdečného, múdreho, prezieravého, disponujúceho neobyčajnými vlastnosťami. Vo vyhnanstve učil deti športovať, a tieto po rokoch, už ako dospelí dokázali pri pretekoch poraziť aj mládež, pretože ich „ešte Lenin učil korčuľovať“. V prípadoch, keď úradníci cárskeho režimu ubližovali nevinným v dedine, kde bol Vladimir Iljič vo vyhnanstve, zakaždým „pomohlo písmo od Lenina“. Mladí čitatelia sa dozvedajú, že najmilšou piesňou Vladimíra Iljiča je „Ťažkou nevôľou zmučený“ a že „vodca svetového proletariátu“ sa nebál žiadnych prekážok, zakaždým vykročil v ústrety novým nebezpečenstvám, do nového boja pričom „dvíhal vysoko nad hlavu červenú zástavu“ (Kononov, 1952, s. 29). Všetci počúvali jeho slová, ktoré „navždy ostanú v pamäti nášho národa, v pamäti ľudstva: Nech žije socialistická revolúcia!“ (Kononov, 1952, s. 36). Deti, hoci Lenina nikdy predtým nevideli, ho spoznali po očiach, lebo „oči vám mal Lenin zvláštne“ (Kononov, 1952, s. 49). Iba prostá robotníčka mohla vysloviť na tribúne nahlas to, „na čo všetci mysleli: Aké je to šťastie, že máme Lenina!“ (Kononov, 1952, s. 58). Na sobotnej brigáde, čiže „subotniku“, keď robotníci prenášali ťažké brvná a dubové kláty, „v tom jasnom slnku, a zato, že bok po boku s nimi pracoval súdruh Lenin, všetci cítili, že dnešná ťažká práca je radostný sviatok“ (Kononov, 1952, s. 61). Celou svojou autoritou sa zasadzoval o elektrifikáciu krajiny, a preto elektrické žiarovky nazývali ľudia „Iljičovými lampami“. Zakazoval vyrubovanie stromov v parku a pri poľovačke, hoci mohol, nezastrelil líšku, lebo „bola pekná“. V Sokolníkoch na okraji Moskvy obdaroval počas novoročnej slávnosti deti, hral sa s nimi a tie si zapamätali, že „Lenin mal ruku veľkú a teplú“ (Kononov, 1952, s. 72). V Paríži na svetovej výstave v roku 1937 prišiel k Leninovej buste aj slepec a jeho „prsty sa dotkli Leninovho krásneho čela a dlho tam spočívajú...“ (Kononov, 1952, s. 80). Šťastný, plakal od radosti, no „neutieral si slzy... a napokon preriekol: Teraz som ho videl. Videl som Lenina“ (Kononov, 1952, s. 80). Boľševický

vodca aj po svojej smrti organizoval krajinu a riadil boj proti fašistom. Jeho socha bola symbolom slobody. Sovietske tanky oslobodzujúce Sovietsky zväz sa hnali tam, „kam im z vršku ukazovala vysoko zdvihnutá Leninova ruka“ (Kononov, 1952, s. 84).

Emblematickou knihou básní určených mládeži a deťom sa na začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia stala zbierka Kristy Bendovej *Pioniersky pochod* (1952). Autorka ju rozčlenila na dve časti: *Zabudnúť nesmie žiaden z nás* a *Vej, moja šatka pionierska...* Každá z básní obsahuje výrazné politikum: *Kedysi* - temnú kapitalistickú minulosť, v ktorej sa pracujúci stali obeťou nenásytného vykorisťovania, vystriedalo radostné budovanie socialistickej prítomnosti a komunistickej budúcnosti: „Zle bolo u nás kedysi./ Nikto si na to nespomína rád./ Nerovnako sa kládlo na misy,/ bohatí hodovali a chudobný mal hlad./ Žili si páni, ako sa im chcelo,/ ved' na nich pracovalo tisíc rúk/ a pre nich vytvárali veľké dielo/ po celý život otec, syn a vnuk.“; *Július Fučík*: Na popravisku súdruh Fučík stál,/ mal jasný úsmev na zmučenej tvári./ A ponad hlavy vrahov hľadel v diaľ,/ náš šťastný život pred ním žiaril.; *Lístok z väzenia*: Viliam Široký, popredný komunistický funkcionár, píše vo väzení odkaz pre súdruhov: „Bol som zradený. Chcem čestne umrieť. Verný SSSR, KSČ a národu./ Ktože je ten sokol biely,/ kto ten sokol smelý,/ ktože je ten komunista,/ čo tak pravde verí?! Ďakujeme za ten odkaz, za tú veľkosť lásky,/ za to, že si odhodlane/ kráčal cez prekážky,/ súdruh Široký“; *Malý partizán*: Keď vypuklo Slovenské národné povstanie, Janko Giertli, vtedy malý chlapec, s nasadením vlastného života v snehu a mraze utekal oznámiť partizánom, že do dediny prišli Nemci. Po skončení vojny tento školák „už sedí v triede. Z protihľej steny/ prezerá súdruh Gottwald popísané stránky./ A malý partizán mu šepká od písanky: K obrane vlasti vždycky pripravený“!; *Milý páňko*: Báseň nabáda deti, aby boli ostražité a upozorňovali štátne orgány na podozrivých „pánkov“, ktorí nenápadne vyzvedajú. „Šiel po ulici milý páňko,/ pristavil hlúčik detí./ Najprv len pekne: Ty sa voláš Janko?! Ty Anka? Koľko rokov je ti?! Ponúkol deťom tablu čokolády,/ tá bola sladká ako med./ A deti, aké boli rady,/ sa s páňkom spriatelili hneď./ A všeličo mu rozprávali,/ čo robia doma, v škole, celý deň./ No zrazu páňko spýtal sa ich:/ Akú tu máte továreň?! Čo vyrába a koľko asi/ v nej robotníkov pracuje?! Hneď Janko vraví, hneď sa Anka hlási,/ páňko sa usmieva a čuduje./ Len Peter, pionier už väčší,/ obzrel si páňka z všetkých

strán./ Boli mu čudné tieto reči/ a bol mu čudný aj ten pán./A že sú pionieri ostražití,/ hneď na SNB utekal./ V tom človeku je možno špión skrytý,/ ktorého platí dolárový kráľ!?”); V **Básni za mier** „jeden pán v Amerike“, ktorý vlastnil továreň vyrábajúcu delá „pošuškal svojim kamarátom,/ čo predávali bomby, tanky,/ pozreli na vec každý z vlastnej stránky/ a dohodli sa presne na tom,/ že ak chcú dobre zarobiť/ a predať to, čo na sklade je,/ tak nech sa deje, čo sa deje,/ hneď treba novú vojnu šíť.“ Stať sa pionierom nemôže hocikto – **Po sľube** červená šatka zaväzuje a vyzýva mladú generáciu k zodpovednosti: „Červené šatky nám dnes uviazali,/ my sľúbili sme ľúbiť drahú vlasť/ a kráčať tam, kam vedie súdruh Stalin/ a tam, kam súdruh Gottwald vedie nás.“ **Naše pole** presviedča staršiu aj mladú generáciu o užitočnosti kolektivizácie poľnohospodárstva, lebo potom „nebude treba ťažkej práce,/ stroj za nás spraví prácu rád/ a budeme mať všetci viacej,/ aj obilie, aj dobrý plat./ Spoločná žatva bude dobrá,/ bohaté budú komory./ Dáme aj tým, čo pre nás robia/ topánky, šaty, traktory.“ Zároveň vystríha pred majetnými roľníkmi: „Dedinský boháč spoza okna škúli/ a sladko vraví: I ja pôjdem k vám.../ Nechceme trúda v našom úli!/ Dost' otročil nás. Nech je sám.“ **Pioniersky pochod** Znej do pochodu pieseň rezká,/ vej moja šatka pionierska./ Kráčajú vopred nerozborné šíky/ občania mladí šťastnej republiky,/ dievčat a chlapcov nové pokolenie,/ k obrane vlasti dobre pripravené) bola zhudobnená. Ideologizáciu detského pohľadu na svet výrazne podčiarkuje napr. **Moja mama**. Matkin jas na tvári nevyvolala radosť z detí, ale úspechy v práci, ktorými podporila hospodársky rast v republike budujúcej komunizmus. „Na svete vari krajšej mamy niet!! Čo sa to dneska s mojou mamou stalo?! Ved' sa jej z očí slnce pozeralo/ a úsmev mala krásny ako kvet./ Benzínom tvrdé ruky voňali/ tak ako vždy, keď chodí domov z práce./ No prečo dneska boli mäkšie, krajšie/ a nežnejšie ma pohladkali po tvári?! A viete, čo sa stalo? Poviem vám/ Teraz je vo mne radosť taká istá./ Dnes moja mama traktoristka/ predčasne na sto percent vyplnila plán.“ Aj ďalšie básne potvrdzujú mocenskú objednávku: **Prvému robotníkovi, Stalin, Červená šatka, Domovina, Pieseň pionierky, Budúci stavitelia, Proletárska vlasť**.

Zbierku Heleny Križanovej-Brindzovej **Traja bratia** predstavujú tri básne epického charakteru oslavujúce troch „synov sovietskej vlasti“. **Ilja** chcel byť ešte pred vojnou ako malý chlapec lodným kapitánom, potom letcom, geológom... Najprv zložil

pioniersky sľub, a vtedy „zaplakala šťastná mater,/ vraví: rasť mi, synček, rasť/ Štedré ruky otvára ti/ naša veľká, krásna vlasť.“ Potom „stal sa komsomolcom,/ otváral mu náruč svet,/ vlasť mu krídla podpierala:/ leť, sokolík, vyššie leť!“ Po vypuknutí 2. svetovej vojny „z širšieho ruskej zeme,“ z Leningradu prišiel sem/ a tu padol. Dolu tvárou,/ ako by chcel bozkať zem./ Prijala ho do náručia/ slovenská zem zelená/ vlastnou krvou jeho srdca/ napojená, skropená.“

Dmitrij je rozprávaním matky synovi o sovietskom tankistovi, ktorý pri oslobodzovaní obce vtiahol na tanku do dvora. „Dmitrij žil u nás za dva týždne/ A bol nám všetkým ako brat./ Učil ňa vravieť meno Stalin/ a nás ho učil milovať.“ Po návrate do sovietskej vlasti oznamoval listom rodine správy o novom budovateľskom úsilí v zničenej krajine: „Píše o šťastí svojho ľudu,/ čo z jeho sily vyviera./ Tam, kde len včera znelo delo,/ dneska vie zvonieť sekera./ Spálil vrah mestá, stavby zboril,/ no zabudol brať v úvahu,/ že nielo sily, čo by zmietla/ v sovietskom ľude odvahu.“ Katastrofálnu neúrodu u nás spôsobil po vojne suchý rok a hroziaci hladomor nepomohla, podľa autorky, odvrátiť Amerika, hoci sa pomoci zo Západu mnohí nádejali, a vtedy, ako vyznáva, „spadlo mi bel'mo z oboch očí,/ začala som ich otvárať/ a srdcom ňážko vyskúšaným/ kukla som pánom do karát./ Nie, vravela som, nepomôže/ nám v núdzi zem tá bohatá,/ museli by sme každé zrnko/ vyvážiť váhou zo zlata.“ Vzápätí matka synovi vysvetľuje, prečo naša krajina neprijala ponúkanú pomoc: „Dolár sa o to usiluje,/ aby nás dostal do hrsti,/ a potom nás už ako dravec/ z pazúrov viacej nepustí./ Opance, zničí, vykoristí,/ zrníčka nedá zadarmo,/ za skyvu chleba žiada od nás/ zohýnať šije pod jarmo,/ aby nám potom mohol merať/ život i chlieb i slnko, vzduch,/ keď naše mladé hospodárstvo/ podviaže nový štátny dlh.“ Nádej pre matku, jej syna a pre republiku priniesol ďalší list od bývalého tankistu: „Vtedy nám opäť písal Dmitrij/ z ďalekej donskej stanice:/ ich kolchoz zasial toho roku/ nový druh jarnej pšenice.“ Hneď vytušila, že „môže prísť pomoc z krásnej zeme,/ kde človek vraví o druhom,/ kde mu je vždy, aj pri nehodách/ len druhom v práci – súdruhom./ A večer zrazu hlásia v správach,/ že netreba sa hladu báť,/ Sovietsky zväz nám dodá chleba,/ pomôže nám jak bratu brat.“ V krajinách socialistického spoločenstva, ako poučča matka synčeka, nebude nik vedieť, čo je hlad, „kým v Ukrajine, na Kubáni,/ kým na Tereku, na Done/ sovietsky človek vedie kombajn/ po kolchozníckom záhone,/ kým v Kremli

hviezdy rubínové/ oddanosť ľudu zažína,/ kým kroky k tvojmu šťastiu vediel/ múdrosť veľkého Stalina.“ (Vtedajšie dodávky obilia do bývalého Československa zo Sovietskeho zväzu, ktorý sám trpel neúrodou a hladomorom, znamenali ďalšie státisíce obetí v tejto „krajine kde zajtra znamená už včera“).

V úvode básne **Maxim** sa matka priznáva so svojim šťastím, lebo *„môj syn včera povedal:/ Mama, tajiť to nemá zmyslu,/ ja som sa dávno rozhodol,/ za učňa pôjdem do priemyslu./ Hutníkom budem, vraví mi,/ hrdosť mu svieti v mladej tvári./ Vieš si ty, mama, predstaviť,/ jak taká oceľ krásne žiari?/ Kolko z nej strojov urobia,/ točovky, brúsky a som istý,/ že strojmi z mojej ocele/ budú ťať slávní kombajnisti.“* Matka, „šťastlivá“, sa pýta: *„Kto zažal oheň hrdinstva/ v mladuškom srdci môjho syna?/ Večer som našla knižočku./ Je od Maxima Volžanina.“* Kniha, ktorá vzbudila záujem chlapca o „budovateľskú“ hutnícku profesiu vyšla pod názvom **Dneprogres**. Maxim Volžanin, bezruký vojenský invalid v myšlienkach „prešlé roky kriesi“- pred vojnou pracoval v hydroelektrárni Dneprogres a už v čase, keď *„bol chlapča, mladý pionier,/ keď stavali tam prvý šiator/ a brehy Dnepra začal hrýzť/ mohutný čierny exkavátor./ Tá hrdosť, keď ho po roku/ - práca už išla plnou parou -/ jak komsomolca prijali/ k skupine mladých betonárov!“* Po dokončení priehrady *„stál na tribúne s medailou/ a myslel na tých, silný, hrdý,/ čo otvorili dokorán/ brány k veľkému šťastiu ľudi:/ V žeravých drôtkoch žiaroviek/ dneperské svetlo ľuďom svieti/ a spĺňa slová odkazu,/ ktorý dal Lenin do záveti./ A ako jasná pochodeň,/ čo nesie oheň jeho slova,/ kráča na čele zástupov/ vodcovská hlava Stalinova.“* Budovanie v „šťastnej vlasti“ prerušila vojna, a vtedy, keď *„popolom ľahli kolchozy“* sa Maxim *„s trpnucim srdcom pozerá,/ jak trpí rodná Ukrajina,/ upiera oči na Kremel’/ upiera srdce na Stalina./ Nemôžem, vraví napokon,/ je v srdci hnevu veľmi veľa,/ ja, súdruh Stalin, odídem/ bojovať v tyle nepriateľa.“* Po skončení vojny sa dozvedel o zničení hydrocentrály, a *„vtedy sa spieral uveriť,/ od ľudi celé týždne bočil,/ teraz tú hrôzu desivú/ vidí na svoje vlastné oči:/ Niet Dneprogresu, ktorý sám/ a horúcim potom v mladom líci/ staval jak zázrak – sveta div/ v proej stalinskej päťročnici.“* Na znovuvýstavbu bolo treba zdravé ruky, a tie Maximovi chýbali. Jeho spolusúdruhovia našli riešenie: *„Chceš ruky, Maxim Volžanin?/ Oj, rúk sú u nás celé stovky,/ blysla sa ako zástavka/ bielučka šatka komsomolky/ a za ňou druhá, desiata,/ zlietli sa devy – holubice.../ Chceš ruky, Maxim*

Volžanin?/ Oj, rúk je u nás na tisíce,/ daj nám len svoju skúsenosť,/ robotu spravia devy samy,/ ako prv si vládol párom rúk,/ nuž vládni teraz tisícami.“ Hydroelektrárň napokon povstala z rozvalín aj v skutočnosti a aj v knihe, a matka sa už nemusí obávať, že bude mať „syna povaľača“. Pri výchove svojho potomka má vždy poruke nenahraditeľného pomocníka: *„A v našej izbe na stole/ šušťí mi v rukách knižka malá,/ čo prišla k nám až od Dnepra,/ aby nám cestu ukázala./ Môj syn si dušu sýti snom/ tak ako telo kusom chleba,/ snom o najkrajšom hrdinstve,/ ktoré je ľuďom najviac treba./ Raz bude z neho hrdý muž,/ odvážna cesta naňho čaká/ a za ňu, Maxim Volžanin,/ zo srdce matky vrúcna vd’aka.“*

V obidvoch básnických knihách dominujú základné príznaky socialistického realizmu - veľmi priehľadný ideologický zámer a straníckosť. Autorky ich akcentujú otvoreným politizovaním, a to až na hranicu oscilácie medzi tragickým a komickým. Etický aspekt, len epizodicky prítomný, zaznieva hlavne vo všeobecnej rovine a vytráca sa do neurčita. Zážitkovosť podčiarkuje emocionálnosť lexiky a zjavné prokomunistické angažovanie sa spisovateľiek. Životné a spoločenské fakty spomínané v básňach vôbec nekorešpondujú s vtedajšou realitou, sú skreslené, výrazne nepravdivé, ústia do idyly, prípadne až absurdity a v konečnom dôsledku k manipulácii detského percipienta.

Ďalší spisovateľ zaoberajúci sa tvorbou pre deti a mládež, ktorého tvorbu poznačila schéma a dogma, bol Jozef Horák. V knihe poviedok *A kto je viac!* sa usiluje výchovne zapôsobiť. Už fotografia na obálke prvého vydania, na ktorej môže čitateľ uvidieť dvoch chlapcov – jeden z nich oblečený v kroji, druhý v uniforme Ústavu baníckeho dorastu - navodzuje atmosféru knihy: od folklóru, biedy a dedinskej zaostalosti ukazovať cestu mládeži k pokroku a šťastnej budúcnosti. V poviedkach *Grajciarova úderka, Farma, Záväzok, Pionierska česť* si ich detskí hrdinovia po počiatočných pochybeniach vždy uvedomia, kde je ich miesto v spoločnosti a že ich práca v rámci pionierskej organizácie vedie k šťastnej budúcnosti. Podobne nasmerovaná je ďalšia Horáková próza pre deti *Červená šatka, biely mak*. Jeho emblematickým dielom určeným mládeži v päťdesiatych rokoch 20. storočia, vychádzajúcim v mnohotisícových nákladoch a vo viacerých vydaniach, sa stal román *Pionierske srdce*. Autor v ňom upriamil pozornosť čitateľa na štrnásťročného chlapca

Martinca, ktorého veľkým životným snom bolo vstúpiť do pionierskej organizácie a stať sa pionierom. Matka ho nevládala sama živiť, preto dala syna do služby k bohatému gazdovi Luptákovi. Bola to „zabudnutá žena, ktorá si neuvedomuje, čo robí“ (Horák, 1972, s. 98). Chlapec zažíva mnohé príkoria a bitku od svojho surového pána a jeho rodiny. Ťažko pracuje, spáva v maštali. Strojcovia zla sú napokon porazení vďaka reprezentantom nových poriadkov v spoločnosti nastupujúcej cestu zbavovania sa vykorisťovateľov.

Jednostrannosťou pohľadu, výberom faktov a účinkujúcich postáv pripomína dielo známu knihu pre deti *Chalúpka strýčka Toma*. V mladom percipientovi má budiť súcit s tými, ktorí musia znášať krivdu, a zároveň odhodlanie zmeniť nespravodlivosť pomerov v spoločnosti. Súčasne mu poskytuje pocit zadosťučinenia, keď sa trpiacemu hlavnému protagonistovi splní životný sen – môže sa začať vzdelávať bez strachu a byť užitočný v pionierskej organizácii. Autorov zámer – poukázať na neudržateľnosť „starých“ poriadkov a vyzdvihnúť vzťahy v novej spoločnosti - podporuje skoro až rozprávková „čiernobielosť“ postáv. Gazda Lupták, bezohľadný a chamtivý, sa usiluje udržať za každú cenu svoj majetok a role, moc nad ľuďmi, ktorí mu slúžia, a nenávidí všetko, čo prináša socialistická spoločnosť. Keď sa v obci zakladalo jednotné roľnícke družstvo, Lupták „sa vtedy raz zlostil, zasa vysmieval, nadával a zas posmeškoval každého, kto podpísal prihlášku“ (Horák, 1972, s. 74). Martinec si všimne jeho záškodnícku činnosť na družstevnej roli, okrem toho gazda nesplní predpísaný kontingent, a keď je napokon prinútený, odovzdá pilusom napadnuté obilie. Podobne odsúdeniahodne vystupujú aj členovia Luptákovej rodiny, a to skúpa, zlostná gazdiná a ich rozmaznaná a lenivá dcéra Boriška. K negatívnym postavám sa radí aj stará učiteľka, „prísna a vždy starostlivo ustrojená, úzkostlivo čistotná“ (Horák, 1972, s. 29), ktorá si nevšíma, že Martinca gazda trápi príťažkou prácou a považuje ho za lenivca a neporiadnika; ďalšími predstaviteľmi zla sú majiteľ tehelne pán Mokoš a „mäsiarovci“ – Augustín a jeho otec vlastníaci okrem množstva rolí i predajňu mäsa a hostinec. Proti „silám zla“ postavil Horák hrdinov spĺňajúcich zjazdové požiadavky: pionierov, nového učiteľa, člena komunistickej strany tehliara Bartoša. Spisovateľ sa príliš spoliehal na „samozrejmé“

charakterové atribúty kladných postáv v novej spoločnosti a pravdepodobne preto sa málo usiloval o ich prehĺbenie a psychologické zdôvodnenie. Negatívnym postavám venoval v diele viac pozornosti. O novom učiteľovi autor predkladá len informácie o členstve pedagóga v komunistickej strane, o jeho sympatiách k aktivitám sovietskych pionierov, o sympatiách k socializmu a odpore voči kapitalizmu. „*Nevysoký človek, chlapík v teplákoch, s svičkami na nohách*“ (Horák, 1972, s. 11) – inú charakteristiku sa nedozvieme. Dokáže svojich žiakov nadchnúť propagačnou nástenkou o sovietskej mládeži: „*Pionieri. Sú na každom obrázku. Pionieri v škole. Pionieri pri práci. Pionieri v tábore. Pionieri pri hre. Pionieri na výlete. Pionieri v horách, pri vode, v divadle, na futbalovom zápase...*“ (Horák, 1972, s. 47). Učiteľ je ten, ktorý v obci preberá aktivitu, vynáša rezultáty, usmerňuje výchovu detí v prosocialistickom duchu, poučá ich o „najkrajšom“ pozdrave na svete: „*Práci češ! Preň trpelo už veľa ľudí na svete. Veľa trpí i teraz. Martinca preň gazda skoro ubil. No dnes už nie sú také časy, aby sa mohlo takto ubližovať deťom. Ani tým, o ktoré sa nik nestará*“ (Horák, 1972, s. 122). Hlavne jeho zásluhou sa Martinec dostane z postavenia vykorisťovaného a poníženého do situácie dôstojnej človeka, on vzbudí v chlapcovi túžbu podieľať sa na budovaní novej spoločnosti a postaviť sa na miesto, kde ho budovateľská prítomnosť najviac potrebuje - má sa stať baníckym učňom.

Predstaviteľom robotníckej triedy v románe je komunista Bartoš, ťažko pracujúci v tehelni. O dianí vo februári 1948 sa čitateľ dozvedá prostredníctvom tejto postavy: „*Akosi začiatkom minulého roku sa čosi porobilo. Nevedel Martinec dobre, čo sa stalo, len páni odrazu prestali chodiť k Luptákovi na hostiny. V tehelni v tom čase bolo plno ruchu. Bartošovci sedeli neprestajne pri rádiu, hltali správy, i tie, ktoré hlásili, i tie, ktoré boli v novinách. Bolo to koncom februára. Šandor Bartoš chodieval každý večer domov z mesta a prinášal celé balíky novín, plagátov, letákov, ktoré potom rozdávali ľuďom a prilepovali na steny*“ (Horák, 1972, s. 105). Práve Bartoš, skúsený komunista, prognózuje budúce postavenie Martinca v spoločnosti: „*Z takých detí, ako je Martinec, nám rastú najlepší bojovníci. Na vlastnej koži poznávajú ovocie vykorisťovania. Ten nezradí, uvidíš, z toho chlapca bude raz tvrdý straník, tvrdý bojovník*“ (Horák, 1972, s. 100).

Martincova matka, predtým „nevedomelá“, predstavuje jednu zo státisícov ťažkou drinou zodratých nevzdelaných žien, ktoré v novom zriadení dostávajú spravodlivo ohodnotenú a primeranú prácu, slušné ubytovanie, pričom dospievajú k poznaniu o užitočnosti premeny usporiadania spoločnosti.

Martinec ako hlavný protagonista vzbudzuje masívne sympatie detského čitateľa, pretože nezaslúžene trpí. Je obeťou nespravodlivo usporiadaného spoločenského systému, a ten, ako naznačuje autor, treba za každú cenu zmeniť. Podobne ako v rozprávke čaká na reprezentantov zla zaslúžený trest a na Martinca v závere románu odmena – zažije extatickým kolektivismom poznačený slávnostný vstup do pionierskej organizácie: *„Tak stáli s očami žiarivými a usmiatymi tvármi pionieri Martinec, Bartoš, Zemaník, Chovanec, Murín... Boli dnes najšťastnejšími ľuďmi na svete. Učiteľ stál obďaleč pred nimi na tribúne. Nízky, postavou ani zd'aleka nevynikal. Dnes ho prvý raz videli vo zväzáckej košeli. Na prsiach mal odznak z Trate mládeže. Martinec stál neďaleko. Bol prvý medzi pioniermi... Možno si to ani nevedomoval, ale jeho srdce a vôľa boli také, ako to bol pred mesiacmi povedal starý Bartoš: 'Raz bude z toho chlapca muž, človek, ktorý bude vedieť, kto mu bol nepriateľom. A ten človek nikdy nezradí...' Martinec si uvedomil, že sa nesmie dať uniesť. Nesmie plakať. Ani neplakal. Stál hrdo, s hlavou vztýčenou i vtedy, keď zazrel v zástupe svoju matku. Slzy jej stekali po lícach a žiarili na slnci ako malé diamanty. Plakala, ale on sa usmieval. Jeho srdce sa ubránilo plaču. Bolo to hrdé srdce – srdce pionierske“* (Horák, 1972, s. 204, 205, 206).

Román *Pionierske srdce* napísal Jozef Horák invenčne, so slušnou dávkou spisovateľskej zručnosti a rešpektovaním univerzality psychiky dieťaťa. Nechýba v ňom nebezpečenstvo, boj s neprajníkmi, dobrodružstvo, napätie a hlavný hrdina vzbudzujúci sympatie a súcit. Určite zaujme detského čitateľa, percipient Martincovi, podobne ako rozprávkovému hrdinovi, bude nadfížať. Autorovo spracovanie problematiky a pohľad na obdobie konca štyridsiatych rokov sú však zdeformované a jednostranné, tvorca rezignuje na prozaický lyrizmus svojich predchádzajúcich diel a uprednostňuje predovšetkým zjazdové nariadenia a vrchnostenské odporúčania spisovateľom. Ponúka emócie, a hlavne myšlienky vyvolávajúce značné pochybnosti

a diskusiu. Jozef Horák sa nevyhol do textu mechanicky zakomponovaným politickým heslám a schematickej rétorike – deti „presviedčali a agitovali“, všetky túžili „vstúpiť do radov červenej pionierskej armády“ a v ich hlase „bola istota a pevnosť“ (Horák). Svojimi aktivitami manifestujú hlavnú úlohu pioniera, a tou je užitočná práca pre spoločnosť – napríklad zberu prázdnych fliaš sa autor venuje na dvadsiatich štyroch stranách. Simulované úsilie o pravdivosť a dokumentárnosť, politizovanie, apelatívne poučanie, skrytá i otvorená utilitárnosť vo veľkej miere anulujú estetické kvality tohto Horákovho diela. Špekulatívna prosocialistická fabulácia, postavy zákerných záškodníkov, nenásytných kulakov, ostrážitých členov Zboru národnej bezpečnosti a zapálených pionierov, ktorých variabilita charakterov je značne obmedzená a vyskytujú sa prakticky v každej našej schematickej próze, zaraďujú knihu medzi tzv. sezónnu literatúru. Jej cieľom bolo presviedčať mladú generáciu o zákonitostiach triedneho boja, potrebe nenávisti k triednemu nepriateľovi, o nevyhnutnosti uplatňovania marxizmu v praxi, o prednostiach kolektivistického morálky. Formáciu mladej generácie mali uľahčiť organizácie s nariadeným polovojenským spôsobom fungovania: nechýbali hlásenia, nástupy, pochody, bubnovanie, jednotné uniformy, slávnostné sľuby – pionierska organizácia založená v Československu po februári 1948 k nim bezpochyby patrila. Namiesto formovania v konečnom dôsledku mládež deformovala spolu s literatúrou, ktorá jej posluhovala.

Pastier padajúcich hviezd - návrat ideálov päťdesiatych rokov do literatúry

Román Jána Feketeho, určený hlavne chlapčenskej mládeži, môžeme zaradiť medzi tzv. prázdninovú prózu. Zaujať spomenutú vekovú skupinu býva neľahkým problémom, a to najmä v súčasnosti. Príčiny boli mnohokrát formulované aj analyzované. O to viac prekvapuje, že autor predkladá mladému čitateľovi príbeh, v ktorom absentuje napätie, dobrodružstvo, exotika, humor, tajomstvo, nečakané zvraty, prípadne boj za vznešené ideály. Viac ako dvestostranový text s nevýraznou dejovou krivkou, len mierne sa vlniacou, preplnený neadekvátnymi, silácky sa tváriacimi dialógmi tenduje k subžánru dávno prežitému - k výrobnému románu z prvej polovice päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia.

Jano Vaškor, hlavný protagonista románu *Pastier padajúcich hviezd* (1993), necháva štúdium na gymnáziu a odchádza za učňa do Banskej Bystrice, lebo chce byť obrábačom kovov. Prelom sedemdesiatych a osemdesiatych rokov, do ktorých je dej románu časovo lokalizovaný, sa identifikuje cez verifikovateľné skutočnosti: Socialistický zväz mládeže, do ktorého učni povinne vstupujú, schôdzovanie v internáte, vládnutie Leonida Brežneva v ZSSR, účasť chlapcov na „zhora“ iniciovaných a prikázaných akciách. Spisovateľ ústami svojho hrdinu s dešpektom komentuje politické realie, takže vieme, čo si tínedžer o pomeroch v totalitnom štáte myslí. (Opakuje napríklad aj známu pravdu z inkriminovaného obdobia: „Čím sprostší v tejto republike, tým sa má lepšie“). Na druhej strane sa autor evidentne vracia do čias svojej mladosti a ku kontroverzným ideálom päťdesiatych rokov tvaruje i postavu učňa Jána Vaškora. Chlapec rád číta, počúva hudbu, učí sa hrať na ústnej harmonike, píše mikropovedky a posiela ich do časopisov (s prekvapením sa o jeho spisovateľských aktivitách dozvedáme až na strane 142), dáva si osobné záväzky, túži po kalogakatii. So zadosťučinením a veľmi pozorne sleduje film o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci a sníva o tom, že raz bude vyrábať súčiastky na kozmické rakety. Keď dostane jednotku,

„úctivo“ pobožká učňovskú knižku a ovládne ho hrdosť po pochvale majstra, ktorý chce mať z Jana zlepšovateľa.

Do duše tínedžera Fekete neprenikol, vieme len, že Jano sa trápi kvôli svojmu, podľa neho priveľkému nosu a chce si ho dať zmenšiť na klinike plastickej chirurgie v Bratislave. Osobné pocity skrýva za deklamatívne všeobecné frázy, dokonca ho pristihneme pri schematickej rétorike. Čitateľ je zaplavený množstvom mien postáv, ktorým chýba hlbšie psychologické zdôvodnenie a charakteristika. Menej by aj v tomto prípade určite znamenalo viac. Feketeho učni sa vyjadrujú spisovne a kultivovane - absentuje precíznejšia diferenciácia dialógov a výskyt výraziva typického pre túto komunitu. Všetkých Janových spolužiakov bez výnimky strhlo obrábanie kovov, najviac sú nadšení frézovaním, ich konanie a myslenie smeruje k idealite. Na pohrebe komunistického funkcionára, kde museli učni povinne nastúpiť, sa mládenec zaľúbi do Silvie. Takto vnútorne motivovaný, aby sa jej zapáčil, chce sa nechať zvoliť za predsedu Socialistického zväzu mládeže. Hoci Jano robí všetko pre to, aby sa s dievčinou mohol porozprávať a zapôsobil na ňu, autor ich stretnutie umelo oddaľuje, v únavnom stereotypy im stavia neprirodzené prekážky, až čitateľa začína najskôr frustrovať, potom nudíť.

Naše výrobné romány z prvej polovice päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, ako je známe, prírodu a jej motívy viac menej ignorovali. Čiastočnou výnimkou je román Františka Hečku Drevená dedina. Preferovalo sa budovanie, výroba, schôdzovanie a kolektivizácia. Feketeho protagonista sa podobá hrdinom schematických románov aj v tom, že prírodu ani nehľadá, ani nevníma. Autor sa nás síce usiluje presvedčiť, že ide o mládenca schopného, citlivého, zaľúbeného, túžiaceho po statočnej práci a dobrých ľuďoch okolo seba, no rozmer vzťahu k prírode tejto postave, napriek tomu, že vyrastala na dedine, evidentne chýba. Možno i preto jeho prežívanie v novom prostredí zaváňa povrchnosťou a čitateľ mu sotva uverí. Citovanie Hviezdoslavovej básne o lesoch a skalách účinkuje kontraproduktívne a viac menej ako iritujúci dôkaz autorskej nemohúcnosti v tomto smere. Navyše, podobne ako v našej schematicky a dogmaticky orientovanej literatúre, aj v knihe *Pastier padajúcich hviezd*

sa spisovateľ napriek poeticky znejúcemu názvu dôsledne vyhýba lyrizácii, pôsobivosti ozvláštnenia, metaforickosti textu a jeho viacvýznamovosti. Snaha o používanie krátkych viet, o publicistický štýl, nevedie k údernosti a k sprehľadneniu textu, skôr k jeho trivializácii.

Treba priznať, že román Jána Feketeho pôsobí značne rozpačito. Próza o chlapcovi, snívajúcom, že raz bude aj on plniť hospodársky plán, a tak vráti spoločnosti, čo do neho investovala, je dávno prežitým a v súčasnej situácii aj nepatričným anachronizmom zaváňajúcim životnou a umeleckou nepravdou. Pretransformovať životné reálie do skutočnej umeleckej podoby, túto príležitosť, ktorá sa po revolúcii v roku 1989 naskytla, autor románu *Pastier padajúcich hviezd* využil iba čiastočne. Pritom ide o tému a prostredie v literatúre zriedkavo reflektované, zaľudnené postavami dospievajúcich, ktorými zmietajú city prvých lások, dokážu sa biť za svoju pravdu s nefingovaným presvedčením, ktorí si práve v tomto veku budujú základy priateľstva na celý život a intenzívne dokážu reagovať nielen na osobnú ale aj na spoločenskú krivdu a lož, čo v období vlády komunistickej strany znamenalo vystavenie sa problémom priam existenčným. Hoci sa autor negativisticky vyslovuje o pomeroch v totalitnom štáte, táto kritika osciluje hlavne vo verbálnej rovine. Myslenie a konanie jeho hrdinu zostalo na úrovni myslenia a konania člena mládežníckej úderky päťdesiatych rokov.

Literatúra:

- Bartko M.: Vladimír Mináč alebo Dúchanie do pahrieb. In: Literárny týždenník, 43/1996, s. 3.
- Bendová, K.: Pioniersky pochod. Bratislava: Smena, 1952, 45 s.
- Bílik, R.: Industrializovaná literatúra. Bratislava: Proxy, 1995, 73 s.
- Fabry, R.: Perom chváľ, perom páľ. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1956, 285 s.
- Fekete, J.: Pastier padajúcich hviezd. Martin: Osveta, 1993, 230 s.
- Fforde, M.: Západný materializmus a vyvážanie desocializácie. In: Kuna, M. ed., Slovensko, materializmus a desocializácia. Esej Matthewa Fforda Západný materializmus a vyvážanie desocializácie s komentármi. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta, 2006, 274 s.
- Halvoník, A.: Hodnota Mináčovej cesty. In: Literárny týždenník, 3/1997, s. 11.
- Hamada, M., Mikula, V.: Vývin slovenskej literatúry po roku 1945. In: Kapitoly z dejín literatúry. Bratislava: Akadémia vzdelávania, 1990, s. 3.
- Horák, J.: Pionierske srdce. Bratislava: Mladé letá, 1972, 205 s.
- Kononov, A.: Poviedky o Leninovi. Bratislava: Smena, 1960, 84 s.
- Kováč, L.: Prírodopis komunizmu. Bratislava: Kaligram, 2007, 228 s.
- Križanová – Brindzová, H.: Traja bratia. Bratislava: Smena, 1952, 53 s.
- Lauček, A.: Perom páľil, perom chváľil. Ružomberok: FF KU, 2009. 77 s. ISBN 978-80-8084-464-6
- Lauček, A.: Schéma a dogma v literatúre. Ružomberok: FF KU, 2006, 102 s. ISBN 80-8084-081-4
- Lauček, A.: Schematická reportáž Ferdinanda Gabaja. Ružomberok: TESFO, 2008, 91 s. ISBN 978-80-89253-20-3
- Lauček, A.: Svedectvo reportáží z krajín, kde vychádza slnko. Námestovo: M-servis, 2009, 53 s. ISBN 978-80969978-8-6

- Lauček, A.: Výrobný román. Ružomberok: FF KU, 2003, 130 s. ISBN 80-89039-58-8
- Macura, V.: Šťastný věk . Praha: Pražská imaginace, 1992, 126 s.
- Marčok, V.: Dejiny slovenskej literatúry III. Bratislava: Literárno informačné centrum, 2004, 471 s. ISBN 80-88878-87-X
- Mináč, V.: Generácia. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1969, 999 s.
- Petrík, V.: Téma súčasnosti v Mináčovej tvorbe. In: Hodnoty a podnety. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980, s. 242 – 263.
- Pišút, M.: Dejiny slovenskej literatúry. Obzor: 1984, 904 s.
- Rozner, J.: Nad románmi Vladimíra Mináča. In: Slovenské pohľady, 8/1959, s. 776 – 791.
- Štítnický, C.: Jarná pieseň družstevníka. Bratislava: Pravda, 1950, 65 s.
- Tomčík, M.: Próza ľudského posolstva. In: Kompas v nás. Bratislava: Pravda, 1978, s. 437 - 455.
- Žilka, T.: Vademecum poetiky. Nitra: UKF, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2006, 436 s. ISBN 80-8050-965-4